

המינהל הפדגוגי
האגף לחינוך מיוחד

מדינת ישראל
משרד החינוך התרבות והספורט
לשכת המנהלת הכללית

אגף הערכה ומדידה

חינוך לשוני
בבתי-ספר לחינוך מיוחד
תמונת מצב ארצית בתשס"ד

צוות הערכה:

איילה קיסר-שוגרמן, מרכזת צוות הערכה
ליאת פולק-בסיס, אגף הערכה ומדידה
חגית שטיינברג, אגף הערכה ומדידה
ד"ר גילי שילד, מנהלת אגף הערכה ומדידה

תוכן עניינים

0	רשימת לוחות
1	רשימת תרשימים
1	פתח דבר
4	עיקרי הממצאים
7	שיטה
9	הרכב אוכלוסיית התלמידים
9	רמה אינטלקטואלית
9	לקויות
11	הדרכה והשתלמויות בחינוך הלשוני
11	צוות החינוך הלשוני
11	הכשרת הצוות: השתלמויות והדרכה
12	תוכנית לימודים בית-ספרית בחינוך הלשוני
15	עזרים ומשאבים בהוראת החינוך הלשוני
15	ספריות בית-ספריות וכיתות
17	שימוש במקורות מידע
18	תהליכי הערכה ומיפוי מצב: קריאה, כתיבה ושפה
19	מחשבים ואינטרנט
19	שימוש בתקשורת תומכת חלופית
22	מאמצי ההוראה בחינוך הלשוני של מחנכות בכיתתן
22	תרגול מיומנויות לשוניות
25	תרגול מיומנויות שפה במקצועות הוראה שונים
26	רמת התפקוד של התלמידים בתחום הלשוני
26	מאפייני לקות ורמה אינטלקטואלית של תלמידים והערכת תפקוד לשוני
27	סביבה בית-ספרית ורמת תפקוד לשוני של התלמידים
29	נספח 1: מקורות המידע של הדו"ח
30	נספח 2: דוגמאות להיגדים משאלון מחנכות

רשימת לוחות

- לוח 1: שיעור מחנכות אשר השתלמו בשלוש השנים האחרונות או קיבלו הדרכה בשנה האחרונה בתחום החינוך
הלשוני 11
- לוח 2 : באיזה מצב נמצאים בתי-הספר ביחס לטיפול בתכנית לימודים בית-ספרית בחינוך הלשוני 13
- לוח 3: מידת העיסוק במרכיבים לשוניים שונים בתכנית הלימודים הבית-ספרית לפי הרכב עיקרי של אוכלוסיית בית-
הספר 14
- לוח 4: ספרייה בית-ספרית 15
- לוח 5: ספריות כיתתיות 15
- לוח 6: זמינות הספרייה לתלמידים – הבדלים לפי הרכב עיקרי של אוכלוסיית בית-הספר 16
- לוח 7: ספרייה כיתתית – לפי הרכב אוכלוסייה כיתתי 16
- לוח 9: תדירות חשיפת התלמידים למקורות מידע – לפי הרכב אוכלוסייה בית-ספרי עיקרי 17
- לוח 10: תדירות חשיפת התלמידים למקורות מידע בהם ישנם הבדלים בין גילאים 17
- לוח 11: מחשבים ואינטרנט – כמויות ומיקום 19
- לוח 12: שימוש בתקשורת תומכת חלופית בקרב תלמידים לא מדברים או מדברים ברמה חלשה – לפי הרכב עיקרי
של אוכלוסיית התלמידים בכיתות 20
- לוח 13: תרגול מיומנויות לשוניות על-ידי מחנכות – לפי רמה אינטלקטואלית של תלמידים 23
- לוח 14: גורמי רקע בית-ספריים וכיתתיים המשפיעים על רמת תרגול של מיומנויות בחינוך הלשוני 24
- לוח 15: שילוב הקניית מיומנויות קריאה, כתיבה ושפה במקצועות ההוראה של מחנכות בכיתתן 25
- לוח 16: סה"כ שעות של הקניית רכיבי החינוך הלשוני 'במידה רבה' 25
- לוח 17: הערכת תפקוד לשוני – לפי רמה אינטלקטואלית של תלמידים 26
- לוח 18: גורמים בסביבה בית-ספרית המשפיעים על רמות התפקוד הלשוני של תלמידים 27
- לוח 19: מקורות המידע עליהם מבוסס הדוח ומידת הייצוג של אוכלוסיית תלמידי החינוך המיוחד 29
- לוח 20 : אחוז התלמידים עליהם התקבל דיווח מכלל האוכלוסייה בכל שכבת גיל ומגזר 29
- לוח 21: התפלגות התלמידים שנכללו בהערכה לפי רמה אינטלקטואלית ולקות* 29

רשימת תרשימים

- תרשים 1 : התפלגות בתי-הספר לפי הרכב עיקרי של אוכלוסייה ומגזר 7
- תרשים 2 : תפקוד אינטלקטואלי של התלמידים בהתבסס על נתוני ועדת השמה 9
- תרשים 3: התפלגות לקויות של תלמידים לפי מגזר 10
- תרשים 4: התפלגות לקויות של תלמידים לפי שכבת גיל 10
- תרשים 5: מחנכות והשתלמויות בשלוש השנים האחרונות ו/או הדרכה בשנה האחרונה בנושא החינוך הלשוני* 12
- תרשים 6: מחנכות שהשתלמו בשלוש השנים האחרונות ו/או הודרכו בשנה האחרונה בנושא החינוך הלשוני לפי הרכב עיקרי של אוכלוסיית בית-הספר 12
- תרשים 7: שלב הטיפול בהיבטים עקרוניים ומעשיים בתכנית הבית-ספרית בחינוך לשוני 13
- תרשים 8: מידת העיסוק במרכיבים לשוניים שונים בתכנית הלימודים הבית-ספרית בבתי-ספר המאוכלסים בעיקר מתלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני וקשה -- לפי מגזר 14
- תרשים 9: נתונים על ספרייה בית-ספרית וכיתתית בבתי-ספר המאוכלסים בעיקר מתלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני וקשה -- לפי מגזר* 15
- תרשים 10: אחוז הספריות הכיתתיות לפי שכבת גיל 16
- תרשים 11: בתי-הספר העושים שימוש בערכות מדף בית-ספריות וערכות מדף קנויות 18
- תרשים 12: אחוז בתי-הספר העושים שימוש בערכות מדף בית-ספריות וערכות מדף קנויות לפי הרכב אוכלוסייה בית-ספרי עיקרי 18
- תרשים 13: פיזור עמדות המחשב והאינטרנט בבתי-ספר המאוכלסים בעיקר מתלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני וקשה -- לפי מגזר 19
- תרשים 14: מידת העיסוק בפעילויות תת"ח בכיתות בהן לומדים תלמידים לא דוברים או דוברים ברמה חלשה 21
- תרשים 15: תדירות תרגול מיומנויות לשוניות בתחומים שונים של החינוך הלשוני 22
- תרשים 16: רמת תפקוד ממוצעת של כלל התלמידים בכל אחד מההישגים הנדרשים בחינוך הלשוני 28

פתח דבר

בדו"ח "ועדת שפירא"¹, אשר פורסם בקיץ 2001, נקבע כי יש לפעול למתן עדיפות לנושא הוראת הקריאה ולהביא לשינוי דרסטי במצב הקריאה בארץ, ובכלל זה במסגרות החינוך המיוחד.

בין היתר הומלץ בדו"ח על קביעת תקנים (סטנדרטים) להישגים מצופים בקריאה, ובניית כלי מחקר אובייקטיביים -- כמותיים או איכותיים -- להערכת הישגי התלמידים כמו גם להערכת שיטות ההוראה ויישום מדיניות המשרד. בדו"ח נכתב כי הדיון בנושא הוראת הקריאה לגבי אוכלוסיות מיוחדות, לא מוצה במסגרת "ועדת שפירא", ולפיכך הומלץ על הקמתה של ועדת היגוי שתקדיש תשומת לב מיוחדת לנושא זה.

בשנת הלימודים תשס"ב האגף לחינוך מיוחד הצטרף למאמץ הארצי, ומינה ועדת היגוי ומדריכה ארצית לטיפול בנושא זה. ועדת ההיגוי עוסקת בשנים האחרונות בקביעת תכנית למודים ארצית בחינוך לשוני מבוסס סטנדרטים, עבור בתי-הספר וגני הילדים של החינוך המיוחד, ובכלל זה:

- הערכת הרלוונטיות של תוכנית הלימודים של החינוך הרגיל, אשר פותחו על-ידי אגפי הגיל השונים במשרד, למסגרות החינוך המיוחד, בהתייחס לעקרונות התוכנית ולהישגים הנדרשים;
- התאמת העקרונות וההישגים הנדרשים, בתוכניות הלימודים של החינוך הרגיל, לצרכים הייחודיים של תלמידים במסגרות חינוך מיוחד, בהלימה לשונות ברצף רמות התפקוד והגיל הכרונולוגי שלהם. התאמה זו תשמש, בעתיד, בסיס לכתיבת תוכנית לימודים בחינוך לשוני, על-ידי האגף לחינוך מיוחד והאגף לתוכניות לימודים;
- בניית תוכנית פעולה ליישום והטמעה של התוכנית;
- קביעת שיטות וכלים להערכה ומעקב אחר יישום התוכנית בבתי-הספר והגנים. האגף לחינוך מיוחד פנה לאגף הערכה ומדידה שבמשרד החינוך, לצורך בניית כלים להערכת התפקוד הלשוני של התלמידים, וכן להערכת מאמצי ההוראה של מורי החינוך המיוחד – בזיקה הדוקה להגדרת ההישגים המצופים בתחום הלשוני.

ואכן, במהלך שנת הלימודים תשס"ד, נערך מיפוי של תהליכי הוראה – למידה בתחום החינוך הלשוני במסגרות החינוך המיוחד. שאלוני ההערכה נבנו בשיתוף פעולה בין אגף הערכה ומדידה וועדת ההיגוי של האגף לחינוך מיוחד.

באופן כללי, מטרת הערכה היתה ללוות את תהליך ההטמעה של חינוך לשוני, מבוסס סטנדרטים, בבתי-הספר של החינוך המיוחד. בשנת הלימודים תשס"ד, מטרתה של ההערכה היא כפולה: **לצלם מצב בתחילת תהליך ההטמעה - מחד, ולהפיץ בבתי-הספר את המדיניות החדשה המוצהרת של האגף לחינוך מיוחד בתחום החינוך הלשוני - מאידך.** ואכן, בשנת הלימודים תשס"ד, כמעט כל בתי-הספר לחינוך מיוחד השתתפו בהערכה זו² – וקיבלו תמונת מצב מפורטת באשר למצב החינוך הלשוני בבית-ספרם, בהשוואה לבתי-ספר דומים אחרים.

בדו"ח המוגש לכם בזאת, מוצגים נתונים ארציים מפורטים אודות מאפייני החינוך הלשוני ומאמצי ההוראה הננקטים על-ידי המורים בבתי-הספר, וכן נתונים ארציים אודות רמות התפקוד של תלמידי החינוך המיוחד בתחום הלשוני (על-

¹ דו"ח הועדה להוראת הקריאה של ועדת החינוך של הכנסת. (יולי 2001) יו"ר הועדה: פרופ' רינה שפירא.

² להוציא בתי-ספר שסיירו לשתף פעולה עם צוות אגף הערכה ומדידה.

פי הערכת מחנכות). הדו"ח מתבסס על 80%-90% מכלל האוכלוסייה הפועלת במסגרות החינוך המיוחד – תלמידים, מורים ומנהלים³.

שאלה מרכזית הנבדקת בדוח זה היא באיזו מידה דפוס ההוראה של מורים בחינוך לשוני וכן מידת קיומה של סביבה בית-ספרית תומכת חינוך לשוני משפיעים על רמת התפקוד הלשונית של תלמידים, **כאשר** מפקחים על מאפייני לקות ורמה אינטלקטואלית שלהם.

במקביל, נבדקת השאלה אילו גורמים בסביבת בית-הספר (כמו: פיתוח תוכנית לימודים בית-ספרית, השקעת משאבים בספריות בית-ספריות וכיתות, השתלמויות והדרכת מורים) משפיעים על מאמצי ההוראה שמשקיעים מורים בתחום החינוך הלשוני, שוב, **כאשר** מפקחים על מאפייני לקות ורמה אינטלקטואלית של התלמידים.

על מנת להעמיק חקר בסוגיית החינוך הלשוני במסגרות החינוך המיוחד, מומלץ לבחון בעתיד עמדות מוקדמות של מורים לגבי היכולת של תלמידיהם להתפתח בתחום הלשוני, כמו גם את רמת הידע המקצועי העומד לרשותם לצורך מתן מענה לצרכים המיוחדים של תלמידיהם. יש בסיס להשערה כי לעמדות מורים ולרמת הידע שלהם השפעה מכרעת על דפוס ההוראה והמאמצים שהם משקיעים בכיתות, ובסופו של דבר על רמת התפקוד הלשונית של התלמידים.

עיקרי הממצאים

הרכב אוכלוסיית התלמידים

- קיים הבדל משמעותי בין בתי-ספר יהודיים לבין לא-יהודיים לגבי הרכב האוכלוסייה: בעוד שכמעט כל התלמידים הלא-יהודיים בעלי פיגור שכלי (מרביתם פיגור שכלי בינוני עד קשה), קרוב למחצית התלמידים היהודיים בעלי משכל תקין עד גבולי, הסובלים מלקויות שונות כמו לקויות למידה והפרעות התנהגותיות ורגשיות.

משום שקיימת שונות רבה בהרכב האוכלוסייה של בתי-ספר יהודיים בהשוואה ללא-יהודיים, כל השוואה ביניהם, שתוצג להלן, תתייחס רק לבתי-ספר שהרכב אוכלוסייתם העיקרי הוא תלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני עד קשה.

הדרכה והשתלמויות בחינוך הלשוני

- מרבית המחנכות (כשלושה רבעים), קיבלו הדרכה ו/או השתתפו בהשתלמות בשנים האחרונות: בכרבע מבתי-הספר פועלת מדריכה לחינוך לשוני, ובשליש התקיימו השתלמויות בית-ספריות, בשלוש השנים האחרונות.
- בבתי-ספר יהודיים היקף ההכשרה רחב יותר, בהשוואה לבתי-ספר לא-יהודיים. עם העלייה בדרגת הגיל יורד שיעור המחנכות המקבלות הכשרה בתחום החינוך הלשוני.
- בבתי-ספר המאוכלסים בעיקר בבעלי פיגור שכלי בינוני וקשה, ההכשרה מצומצמת יותר, בהשוואה לבתי-ספר אחרים.

תוכנית לימודים בית-ספרית בחינוך הלשוני

- בתי-ספר מתקדמים יותר בפיתוח היבטים "מעשיים" של תוכנית הלימודים (כמו "פיתוח אמצעי הוראה ייחודיים ללומדים וגילם"), בהשוואה לפיתוח היבטים "עקרוניים" (כמו "הגדרת משמעות החינוך הלשוני ברציונל הבית-ספרי"). בנוסף, בתי-ספר מרבים לעסוק ברכיבים לשוניים הקשורים בדיבור, בתוכנית לימודים בית-ספרית, בהשוואה לרכיבים הקשורים בקריאה וכתביה.
- בבתי-ספר, בהם לומדים בעיקר תלמידים בעלי פיגור שכלי קשה, מתקדמים פחות מאחרים, בפיתוח תוכנית הלימודים.

ספריות בית-ספריות וכיתתיות

- במרבית בתי-הספר קיימת ספרייה בית-ספרית העומדת לרשות התלמידים כ-15 ש"ש במוצע: במחציתם פועלת ספרנית קבועה, עם תקציב ממוצע של כ-1,800 ₪ לשנה. בכמחצית מהכיתות יש ספרייה כיתתית הכוללת, במוצע: 11-20 ספרי ילדים ונוער ועד 10 ספרי עיון.
- אחוז בתי-הספר היהודיים, שבהם קיימת ספרייה, גבוה בהשוואה לבתי-ספר לא-יהודיים. כמו כן גבוה שיעור הכיתות במגזר היהודי שיש בהן ספריות כיתתיות, בהשוואה למגזר הלא-יהודי. בנוסף, נמצאו יותר ספריות כיתתיות בשכבה הצעירה (כיתות א'-ד') בהשוואה לכיתות בוגרות יותר.

שימוש במקורות מידע

- נבדקה מידת החשיפה למקורות מידע שונים. נמצא, כי השימוש הרב ביותר נעשה בחוברות ודפי עבודה שהוכנו בבית-הספר, ואילו באנציקלופדיות, מילונים וכתבי קודש כמעט ולא נעשה כל שימוש.

- מידת החשיפה למקורות מידע, של תלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני עד קשה, נמוכה בהשוואה לתלמידים אחרים (להוציא החשיפה לספרות ילדים ונוער ולמחשבים).
- בבתי-ספר לחינוך מיוחד יש, בממוצע, עמדת מחשב לכל 7 תלמידים, ועמדת אינטרנט לכל 22 תלמידים.

תהליכי הערכה ומיפוי מצב: קריאה, כתיבה ושפה

- בלמעלה ממחצית מבתי-הספר נעשה שימוש בערכות בית-ספריות ו/או בערכות "מדף" קנויות לצורך אבחון התלמידים. שיעור השימוש בערכות הערכה נמוך בבתי-ספר לא-יהודיים. ככלל נראה שכלל שהרכב אוכלוסיית בית-הספר בעלי לקויות מורכבות, השימוש בערכות הערכה פוחת.

שימוש בתקשורת תומכת חלופית

- 14% מכלל תלמידי החינוך המיוחד, הוגדרו כלא דוברים על-פי הערכת מחנכות: עשירית מהם משתמשים בתקשורת תומכת חלופית ברמה סבירה ומעלה.
- ברבע מהכיתות שבהן יש לפחות תלמיד אחד לא דובר או דובר ברמה חלשה, ונעשה שימוש בתת"ח – ישנם, 2-3 מכשירי תת"ח, בממוצע. פחות מחמישית מהמחנכות, שבכיתתן יש תלמידים לא דוברים או דוברים ברמה חלשה, עברו הכשרה להפעלת אמצעים לתקשורת תומכת חלופית.

מאמצי ההוראה בחינוך הלשוני של מחנכות בכיתתן

- מורות מתרגלות בתדירות גבוהה את התלמידים במיומנויות הקשורות בדיבור (מספר פעמים בשבוע), ובתדירות נמוכה יותר מיומנויות קריאה וכתיבה (כפעם אחת בשבוע). היכרות עם ספרים ותרגול מיומנויות טרום קריאה וכן הפקת טקסטים כתובים – נעשים בתדירות נמוכה במיוחד של פעמים בודדות בחודש.
- בכל תחומי התרגול שנבדקו, למעט תרגול הבנת המסר הדבור, לרמה האינטלקטואלית של תלמידים יש השפעה מסוימת על תדירות התרגול של מיומנויות לשוניות שונות על-ידי מחנכות: תדירות התרגול של תלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני וקשה נמוכה בהשוואה לתלמידים בעלי משכל תקין עד פיגור שכלי קל. מנגד, למאפייני לקות של תלמידים, **כאשר מפקחים על רמתם האינטלקטואלית**, לא נמצאה השפעה כזו.
- **כאשר מפקחים על רמה אינטלקטואלית ולקות של תלמידים** נראה, כי לסביבה בית-ספרית תומכת חינוך לשוני השפעה על מאמצי ההוראה של מחנכות בכיתותיהן, ובכלל זה: קיומן של ספריות כיתתיות, מספר ספרי העיון והנוער בהן, מידת ההתקדמות בתוכנית לימודים בית-ספרית בחינוך לשוני וכן להשתלמויות והדרכה.

רמת התפקוד של התלמידים בתחום הלשוני

- רמת התפקוד של כל תלמיד הוערכה על-ידי מחנכות כיתה, בכל אחד מההישגים הנדרשים בחינוך הלשוני, בהשוואה לבני גילם הלומדים בחינוך רגיל. נמצא כי:
- לרמה אינטלקטואלית יש השפעה רבה על רמת התפקוד הלשוני של התלמידים, בכל אחד מההישגים הנדרשים – כצפוי, ככל שהרמה האינטלקטואלית עולה, עולה רמת התפקוד הלשוני של התלמידים. לעומת זאת, לאפיוני לקות (כאשר מפקחים על רמה אינטלקטואלית), אין השפעה משמעותית על רמות התפקוד הלשוני, למעט חירשות וכבדות שמיעה. רמת התפקוד הלשוני של תלמידים חירשים וכבדי שמיעה, נמוכות יותר בהשוואה לתלמידים בעלי לקויות אחרות, בעלי רמה אינטלקטואלית דומה.

- **כאשר מפקחים על רמה אינטלקטואלית ומאפייני לקות של תלמידים** נמצא, כי למאמצי ההוראה של מורים השפעה חיובית על רמת התפקוד הלשונית של התלמידים כמעט בכל ההישגים הנדרשים. למשל, ככל שמחנכת משקיעה יותר בהבנת המידע העיקרי בטקסט, אכן הערכות התפקוד של תלמידיה, בתחום זה, גבוהות יותר. כמו כן, נמצאה השפעה חיובית, אם-כי חלקית יותר, לפיתוח תוכנית לימודים בית-ספרית בחינוך הלשוני על הערכות התפקוד של התלמידים.

שיטה

במרץ 2004 הופצו 3 סוגי שאלונים לכלל בתי-הספר לחינוך מיוחד בארץ – בסה"כ ל-186 בתי-ספר⁴:

1. שאלון מנהל לתיאור דרכי ההוראה בחינוך לשוני בבית-הספר;

2. שאלון מחנכות לתיאור דרכי ההוראה בחינוך לשוני בכיתות;

3. שאלון להערכת הישגי התלמידים בתחום הלשוני.

באמצעות השאלונים נאספו נתונים אודות:

✓ תוכניות לימודים בית-ספריות בתחום החינוך הלשוני;

✓ משאבים בית-ספריים לטיפול החינוך הלשוני כגון: ספריות בית-ספריות וכיתות, עמדות מחשב ואינטרנט,

ערכות הערכה;

✓ פיתוח צוותי ההוראה: בעלי תפקידים בתחום החינוך הלשוני, השתלמויות והדרכת הצוות;

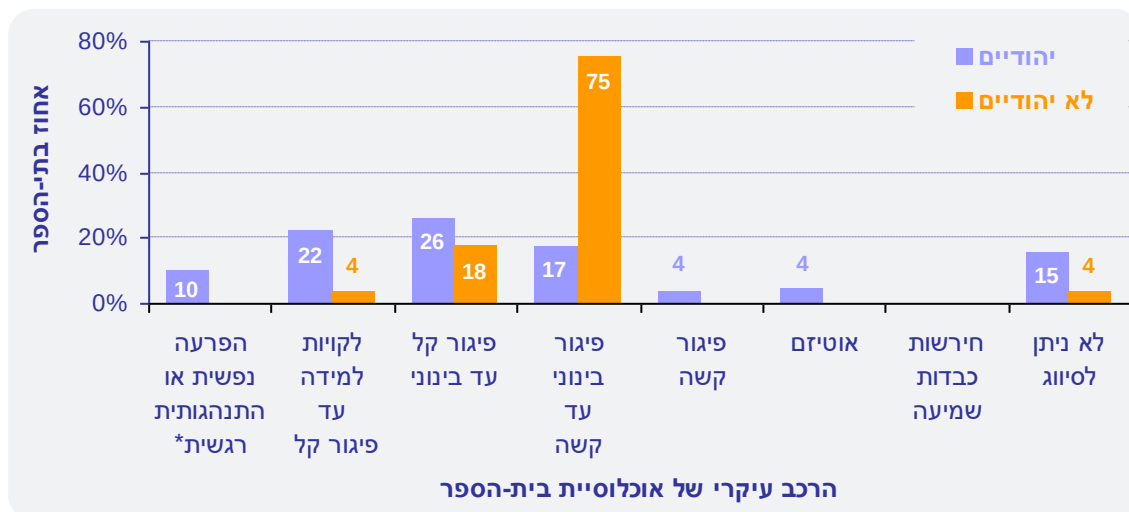
✓ מאמצי ההוראה של מורים בכיתתם: טיפוח מיומנויות שפה שונות וחשיפת התלמידים למקורות מידע;

✓ הערכת תפקוד של תלמידים בתחום הלשוני.

מערך ההערכה תוכנן כך שקיימת זיקה רבה בין שלושת סוגי השאלונים – מאמצי בית-הספר בפיתוח תוכנית הלימודים, כמו גם מאמצי ההוראה של מורים בכיתותיהם ורמת התפקוד הלשונית של התלמידים -- הוערכו על-פי ההישגים הנדרשים, שהוגדרו על-ידי הוועדה לקביעת סטנדרטים בתחום החינוך המיוחד.

מכיוון שקיימת שונות רבה בהרכב האוכלוסייה של בתי-ספר לחינוך מיוחד – חולקו בתי-הספר למספר קבוצות, לפי הרכב עיקרי של אוכלוסיית התלמידים הלומדים בהם. הרכב זה התבסס על דיווח המחנכות⁵ לגבי הלקות והרמה האינטלקטואלית של כל תלמיד. הרכב אוכלוסייה בית-ספרי עקרי נקבע לבית-ספר שמרבית תלמידיו הם בעלי לקות ורמה אינטלקטואלית דומה⁶. להלן התפלגות בתי-הספר לפי ההרכב העיקרי של האוכלוסייה ומגזר:

תרשים 1: התפלגות בתי-הספר לפי הרכב עיקרי של אוכלוסייה ומגזר

⁴ בסה"כ התקבל מידע, מלא או חלקי, מ-165 בתי-ספר (21 בתי-ספר לא החזירו שאלונים ואינם כלולים בדו"ח זה). אחוזי החזר מפורטים מכל שאלון לפי מגזר ושכבת גיל, ניתן לראות בנספח 1. לרוב, בתי-ספר בבתי-חולים פסיכיאטרים לא השיבו על השאלונים.

⁵ המחנכות התבקשו לציין לקות ורמה אינטלקטואלית של כל תלמיד על בסיס החלטות של וועדות ההשמה.

⁶ לא ניתן היה לסווג חלק מבתי-הספר משום שאוכלוסייתם הטרוגנית מדי, ו/או משום שאין בתי-ספר אחרים בארץ בעלי הרכב לקות ורמה אינטלקטואלית דומים, ו/או משום שהמחנכות לא מסרו מידע מלא אודות חלק ניכר מהתלמידים.

במהלך הדו"ח יוצגו נתונים שונים, תוך הצגת הבדלים בין קבוצות אוכלוסייה שונות: בין בתי-ספר בעלי הרכב אוכלוסייה שונה; בין כיתות בשלבי גיל שונים -- שכבה צעירה (כיתות א'-ד'), שכבת ביניים (כיתות ה'-ט') ושכבה בוגרת (י'-י"ד); וכן בין בתי-ספר יהודיים לבין בתי-ספר לא-יהודיים.

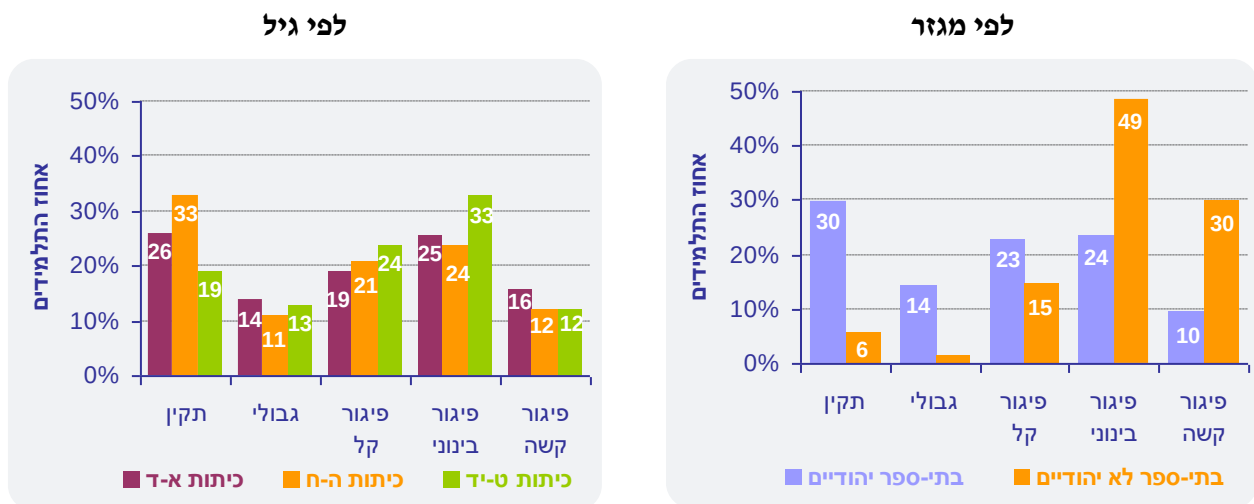
משום שקיימת שונות רבה בהרכב האוכלוסייה של בתי-ספר יהודיים בהשוואה ללא-יהודיים, כל השוואה ביניהם שתוצג להלן, תתייחס רק לבתי-ספר שהרכב אוכלוסייתם העיקרי הוא תלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני עד קשה

הרכב אוכלוסיית התלמידים

רמה אינטלקטואלית

קיים הבדל משמעותי בין בתי-ספר יהודיים לבין לא-יהודיים לגבי הרכב האוכלוסייה. בהשוואה למגזר היהודי, האוכלוסייה במגזר הלא-יהודי בחינוך המיוחד מורכבת מתלמידים בעלי תפקוד אינטלקטואלי נמוך יותר: בעוד שכמעט כל התלמידים הלא-יהודיים בעלי פיגור שכלי (מרביתם פיגור שכלי בינוני עד קשה), קרוב למחצית התלמידים היהודיים בעלי משכל תקין עד גבולי, הסובלים מלקויות שונות כמו לקויות למידה והפרעות התנהגותיות ורגשיות. כמו כן קיים הבדל בין שכבות הגיל: שיעור התלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני, גבוה יותר, בשכבה בוגרת (ט'-יד'), ואילו שיעור התלמידים בעלי משכל תקין נמוך יותר, בהשוואה לשכבות גיל אחרות.

תרשים 2: תפקוד אינטלקטואלי של התלמידים בהתבסס על נתוני ועדת השמה

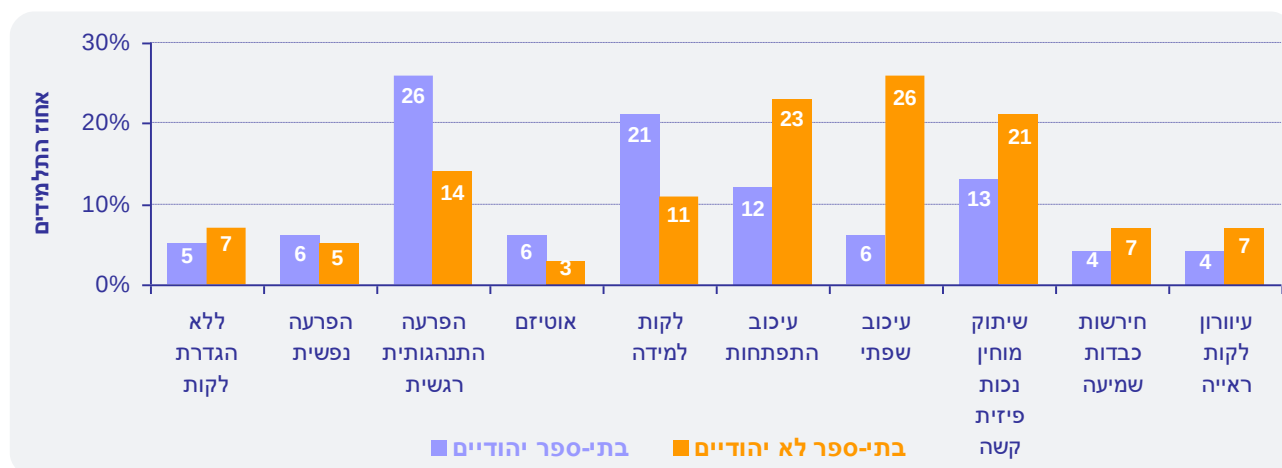

לקויות

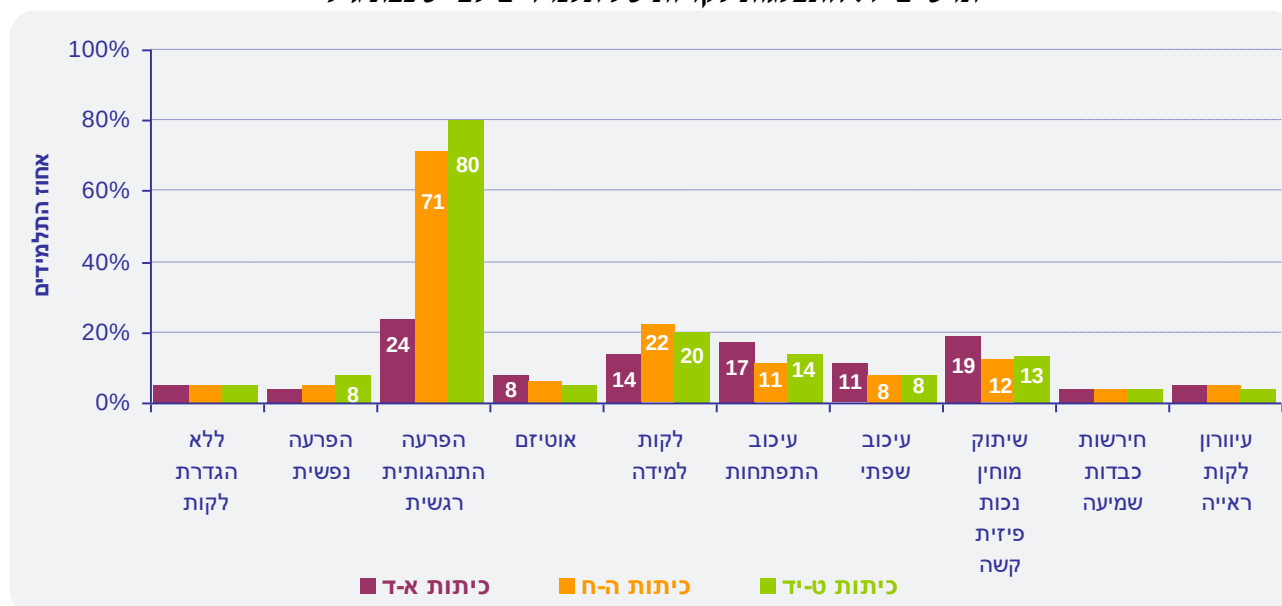
גם כאשר בוחנים את בתי-הספר לפי מאפייני הלקות של התלמידים מוצאים הבדלים בין בתי-ספר יהודים, לבין לא-יהודים, וכן הבדלים בין שלבי הגיל.

מהתשימים עולה כי שיעור התלמידים בעלי לקויות למידה, הפרעות התנהגותיות ורגשיות וכן אוטיזם מכלל תלמידי החינוך המיוחד – גבוה בבתי-ספר יהודיים בהשוואה לבתי-ספר לא-יהודיים. לעומת זאת, שיעור התלמידים בעלי עיכוב התפתחותי ושפתי, שיתוק מוחין, חירשות ועיוורון, גבוה יותר בבתי-ספר לא-יהודיים בהשוואה לבתי-ספר יהודיים.

כמו-כן, עם העלייה בדרגת הגיל עולה שיעור התלמידים בעלי הפרעה התנהגותית ורגשית וכן לקויות למידה.

תרשים 3: התפלגות לקויות של תלמידים לפי מגזר⁷

תרשים 4: התפלגות לקויות של תלמידים לפי שכבת גיל

הדרכה והשתלמויות בחינוך הלשוני

פרק זה בוחן תשומות בית-ספריות בהקשר של החינוך הלשוני: הקצאת בעלי תפקידים להובלת הנושא בבית-הספר, קיום הדרכה והשתלמויות בנושא, וכן פיתוח תוכנית לימודים בית-ספרית.

צוות החינוך הלשוני

בדרך כלל, 3 בעלי תפקידים מובילים את החינוך הלשוני בבית-הספר ו-7 שעות חודשיות מוקדשות לנושא, ללא הבדל בין המגזרים. לא נמצאו הבדלים, בין בתי-ספר בעלי הרכב שונה של אוכלוסיית תלמידים, בהקשר של מספר בעלי התפקידים המובילים את החינוך הלשוני ומספר שעות מפגש המוקדשות להובלת הנושא.

הכשרת הצוות: השתלמויות והדרכה

בלמעלה מרבע מבתי-הספר פועלת מדריכה לחינוך לשוני (ב-40% מבתי-הספר היהודיים בהשוואה ל-5% במגזר הלא-יהודי), בהיקף פעילות של 16 שעות חודשיות, בממוצע.

בשליש מבתי-הספר התקיימו, בשלוש השנים האחרונות, השתלמויות בית-ספריות בנושא (ב-35% מבתי-הספר היהודיים ובבית-ספר לא יהודי אחד). לא נמצאו הבדלים בין בתי-ספר, בעלי הרכב שונה של אוכלוסיית תלמידים, בהקשר של פעולת מדריכה לשונית, היקף שעות הפעילות שלה או היקף שעות ההשתלמות הבית-ספרית בחינוך הלשוני.

בלוח הבא נתונים אודות שיעור המחנכות אשר השתלמו בשלוש השנים האחרונות ו/או קיבלו הדרכה בשנה האחרונה, בנושא חינוך לשוני.

לוח 1: שיעור מחנכות אשר השתלמו בשלוש השנים האחרונות או קיבלו הדרכה בשנה האחרונה בתחום החינוך

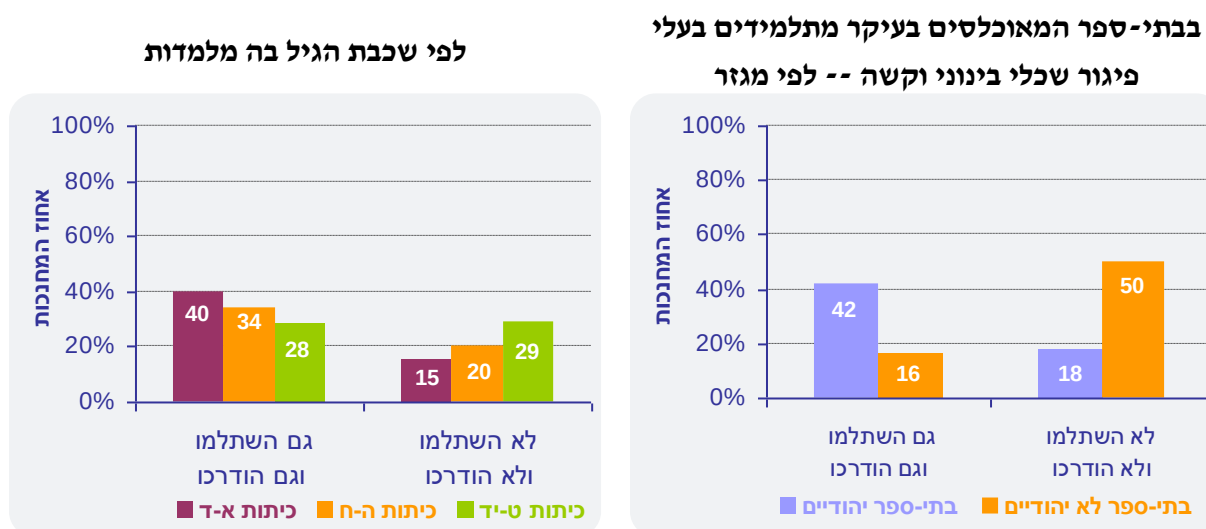
הלשוני

אחוז המחנכות	
16%	רק השתלמו
18%	רק הודרכו
33%	גם השתלמו וגם הודרכו
23%	לא השתלמו ולא הודרכו
*1,552	סה"כ מחנכות

* עבור כ-10% מהמחנכות לא התקבל דיווח לגבי נתון זה.

נבדק מה היקף הכשרת המחנכות -- בהשתלמויות ו/או הדרכה -- בקבוצות אוכלוסייה שונות: בבתי-ספר יהודים היקף ההכשרה רחב יותר בהשוואה לבתי-ספר לא-יהודיים. עם העלייה בדרגת הגיל יורד היקף המחנכות המקבלות הכשרה בתחום החינוך הלשוני. בנוסף, בבתי-ספר המאוכלסים בעיקר מתלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני וקשה, היקף ההכשרה מצומצם יותר, בהשוואה לבתי-ספר אחרים. כך ניתן לראות בתרשימים הבאים:

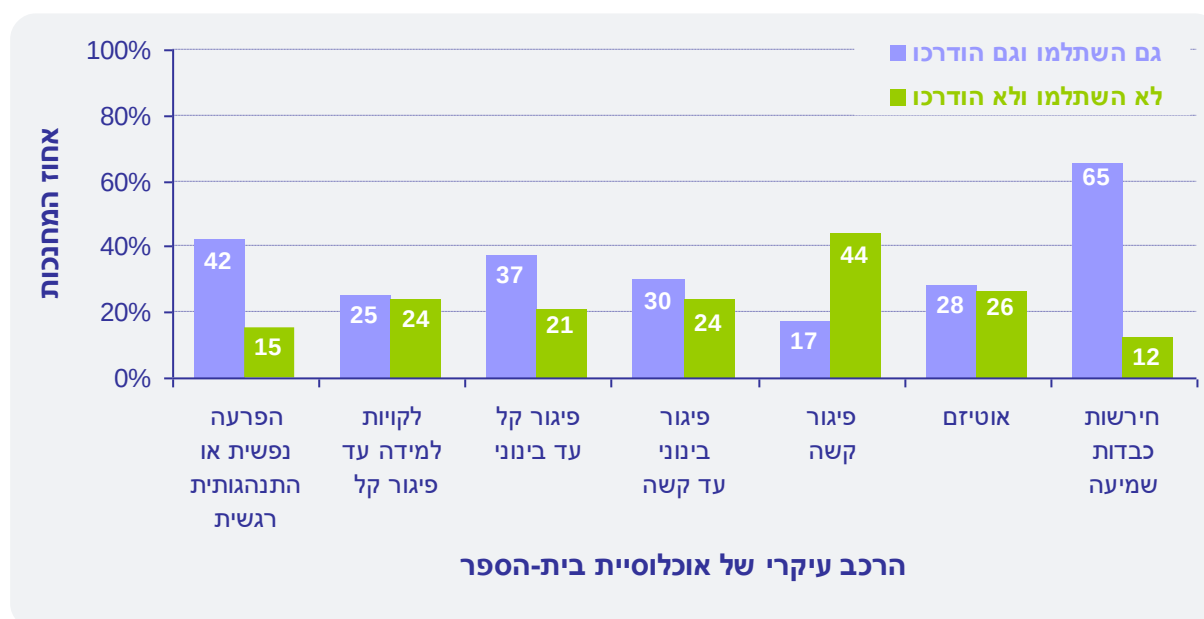
תרשים 5: מחנכות והשתלמויות בשלוש השנים האחרונות ו/או הדרכה בשנה האחרונה בנושא החינוך הלשוני*

* האחוזים חושבו מתוך כלל המחנכות שהשיבו על השאלון.

תרשים 6: מחנכות שהשתלמו בשלוש השנים האחרונות ו/או הודרכו בשנה האחרונה בנושא החינוך הלשוני

לפי הרכב עיקרי של אוכלוסיית בית-הספר

* האחוזים חושבו מתוך כלל המחנכות שהשיבו על השאלון.

תוכנית לימודים בית-ספרית בחינוך הלשוני

מנהלי בתי-ספר נשאלו באיזה שלב נמצא בית-ספרם ביחס לטיפול בתוכנית לימודים בית-ספרית בחינוך הלשוני. נמצא כי בתי-ספר מתקדמים יותר בפיתוח היבטים "מעשיים" של תוכנית הלימודים, ואילו ביחס לפיתוח היבטים "עקרוניים" של התוכנית – נמצאים רק בתחילתו של תהליך. כלומר, מתקדמים יותר בפיתוח היבטים

כמו "פיתוח אמצעי הוראה ייחודיים ללומדים וגילם", בהשוואה להיבטים כמו "הגדרת משמעות החינוך הלשוני ברציונל הבית-ספרי". כך ניתן ללמוד מהלוח הבא⁸:

לוח 2: באיזה מצב נמצאים בתי-הספר ביחס לטיפול בתכנית לימודים בית-ספרית בחינוך הלשוני

התהליך	שלב הטיפול בו נמצאים בתי-הספר בממוצע	אחוז בתי-הספר בהם הטיפול בשלב מתקדם או טובל במלואו
1. הגדרת משמעות החינוך הלשוני ברציונל הבית-ספרי	שלב התחלתי	40%
2. התאמת עקרונות תכנית הלימודים בחינוך הלשוני לתלמידי בית-הספר	שלב התחלתי	32%
3. הערכת רלוונטיות הסטנדרטים הנדרשים לתלמידי בית-הספר	שלב התחלתי	40%
4. פיתוח כלים להערכת סטנדרטים בחינוך הלשוני	שלב התחלתי	35%
5. חלוקת הנושאים ותכני הלימוד לשכבות הגיל	שלב מתקדם	55%
6. הקניית מיומנויות לשוניות בתהליך ההוראה של המקצועות השונים	שלב מתקדם	70%
7. פיתוח אמצעי הוראה ייחודיים ללומדים וגילם	שלב מתקדם	81%
8. מיפוי ההישגים הלשוניים של התלמידים	שלב מתקדם	61%

מקרא: טובל במלואו שלב מתקדם שלב התחלתי לא טובל

בתי-ספר המורכבים בעיקר מתלמידים בעלי פיגור שכלי קשה, מתקדמים פחות מאחרים, בפיתוח היבטים שונים בתוכנית הלימודים הבית-ספרית. לעומתם, שלב הטיפול המתקדם ביותר נמצא בבתי-ספר המורכבים בעיקר מתלמידים בעלי הפרעות התנהגותיות-רגשיות או הפרעות נפשיות. לא נמצאו הבדלים בין בתי-ספר יהודים לבתי-ספר לא-יהודים בשלב הטיפול בתוכנית הלימודים בחינוך הלשוני.

תרשים 7: שלב הטיפול בהיבטים עקרוניים ומעשיים בתכנית הבית-ספרית בחינוך לשוני

לפי הרכב עיקרי של אוכלוסיית בית-הספר

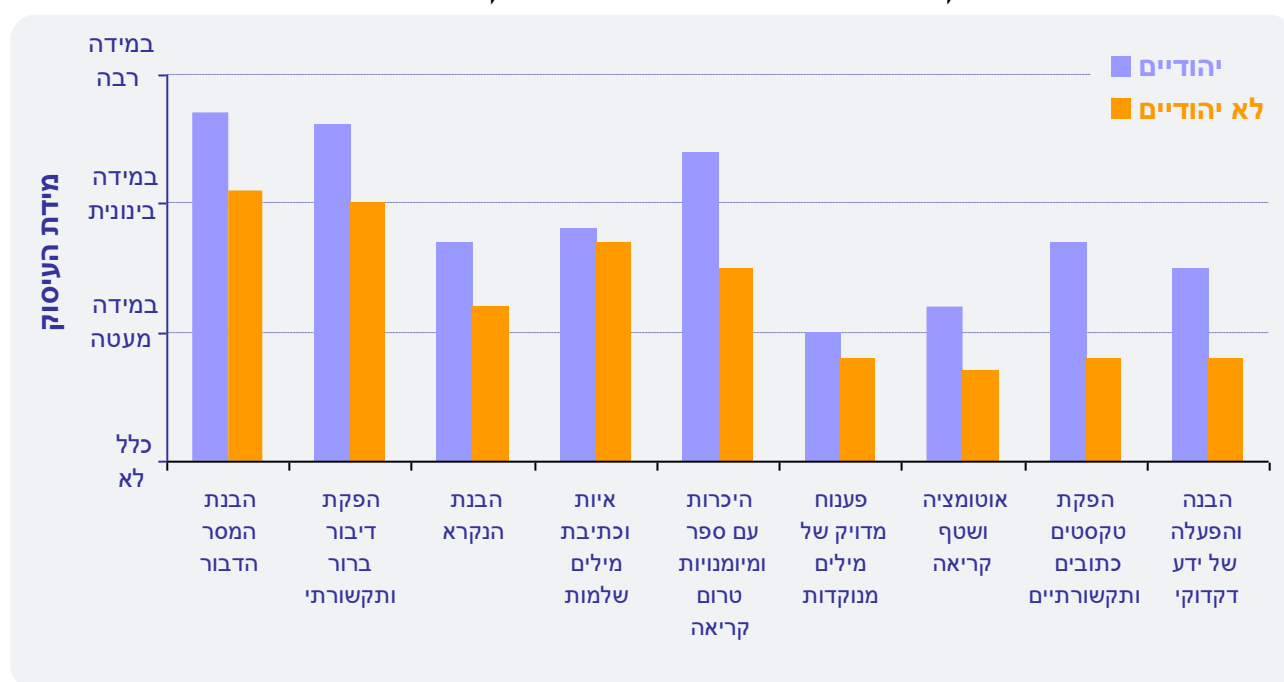

8. בניתוח גורמים שנעשה על ההיגדים המופיעים בלוח, נמצאו שני גורמים עיקריים: "גורם תיאורטי" המורכב מ-4 ההיגדים הראשונים בלוח, ו"גורם מעשי" המורכב מארבעת ההיגדים האחרונים בלוח.

בנוסף, נשאלו מנהלי בתי-הספר באיזו מידה תוכנית הלימודים הבית-ספרית בחינוך לשוני עוסקת בהוראת רכיבים לשוניים שונים כגון: היכרות עם ספר ומיומנויות טרום קריאה, אוטומציה ושטף קריאה (כולל כתב ברייל) ועוד. בסה"כ נבדקו 9 רכיבים לשוניים שונים העומדים בהלימה מלאה להגדרת ההישגים הנדרשים בתחום החינוך הלשוני. נמצא, כי בתי-ספר מרבים לעסוק, בתוכנית הלימודים הבית-ספרית, ברכיבים לשוניים הקשורים בדיבור, בהשוואה להישגים הקשורים בקריאה וכתובה. כמו כן, נמצא, כי בהשוואה לבתי-ספר אחרים, בבתי-ספר המאוכלסים בעיקר בתלמידים בעלי הפרעה נפשית או התנהגותית, העיסוק הרב ביותר ברכיבים לשוניים שונים, ואילו בבתי-ספר לתלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני עד קשה – העיסוק המועט ביותר.

תרשים 8: מידת העיסוק במרכיבים לשוניים שונים בתוכנית הלימודים הבית-ספרית בבתי-ספר המאוכלסים

בעיקר מתלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני וקשה -- לפי מגזר

לוח 3: מידת העיסוק במרכיבים לשוניים שונים בתוכנית הלימודים הבית-ספרית לפי הרכב עיקרי של

אוכלוסיית בית-הספר

הרכב עיקרי של אוכלוסיית בית-הספר							מרכיבים לשוניים
בעלי חירשות / כבדות שמיעה	בעלי אוטיזם	בעלי פיגור שכלי קשה	בעלי פיגור שכלי בינוני עד קשה	בעלי פיגור שכלי קל עד בינוני	בעלי לקויות למידה עם פיגור שכלי קל	בעלי הפרעה נפשית או התנהגותית - רגשית	
							הבנת המסר הדבור
							הפקת דיבור ברור ותקשורתי
							הבנת הנקרא
							איות וכתובת מילים שלמות
							היכרות עם ספר ומיומנויות טרום קריאה
							פענוח מדויק של מילים מנוקדות
							אוטומציה ושטף קריאה
							הפקת טקסטים כתובים ותקשורתיים
							הבנה והפעלה של ידע דקדוקי

מקרא: במידה רבה במידה בינונית במידה מעטה כלל לא

עזרים ומשאבים בהוראת החינוך הלשוני

ספריות בית-ספריות וכיתתיות

ב-64% מבתי-הספר קיימת ספרייה בית-ספרית. הנתונים בלוח הבא מתייחסים לבתי-הספר הללו.

לוח 4: ספרייה בית-ספרית

ספרייה בית-ספרית	
	
אחוז בתי-הספר בהם קיימת ספרייה קבועה	50%
תקציב בשנת תשס"ד	1,786 ₪
כמות ספרים	729
סה"כ מנויים על כתבי עת	2
סה"כ ש"ש שבהן הספרייה עומדת לרשות לתלמידים	15 ש"ש
אחוז התלמידים שעשו שימוש בספרייה בחודש האחרון	47% מהתלמידים
סה"כ ש"ש שתלמידים ביקרו בספרייה בחודש האחרון	4 ש"ש

בנוסף, נאסף מידע אודות ספריות כיתתיות, ונמצא כי בכמחצית מהכיתות יש ספרייה כיתתית. הנתונים בלוח הבא מתארים את כמויות הספרים הממוצעות בכיתות אלה.

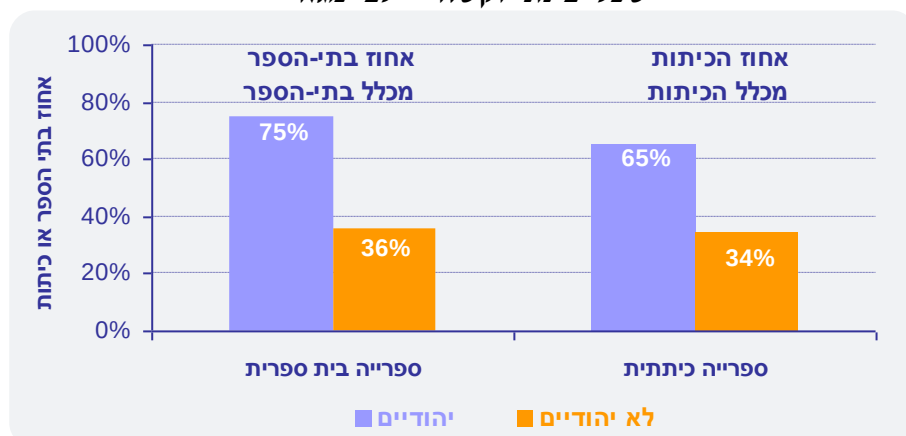
לוח 5: ספריות כיתתיות

ספרייה כיתתית	
	
מספר ממוצע של ספרי ילדים ונוער בכיתה	11-20 ספרים
מספר ממוצע של ספרי עיון בכיתה	עד 10 ספרים

אחוז בתי-הספר שיש בהם ספרייה בית-ספרית גבוה בבתי-ספר יהודיים בהשוואה ללא יהודים. כמו כן, יש יותר ספריות כיתתיות וכן ספרים -- עיון ונוער -- בכיתות יהודיות בהשוואה לכיתות לא-יהודיות.

תרשים 9: נתונים על ספרייה בית-ספרית וכיתתית בבתי-ספר המאוכלסים בעיקר מתלמידים בעלי פיגור

שכלי בינוני וקשה -- לפי מגזר*

* מתוך סה"כ מנהלים/מחנכות שענו על השאלה אודות קיומן של ספריות בית-ספריות/כיתתיות

גם בין בתי-ספר בעלי הרכב אוכלוסיה שונה, נמצאו הבדלים באשר לכמות השעות שבהן הספרייה עומדת לרשות התלמידים. בבתי-ספר המאוכלסים בעיקר בתלמידים חירשים או בעלי פיגור שכלי קל או לקויות למידה, הספרייה נגישה זמן רב יותר.

לוח 6: זמינות הספרייה לתלמידים – הבדלים לפי הרכב עיקרי של אוכלוסיית בית-הספר

בעלי חירשות / כבדות שמיעה	בעלי אוטיזם	בעלי פיגור שכלי קשה	בעלי פיגור שכלי בינוני עד קשה	בעלי פיגור שכלי קל עד בינוני	בעלי לקויות למידה עם פיגור שכלי קל	בעלי הפרעה נפשית או התנהגותית-רגשית	
39	**	10	11	12	24	12	סה"כ ש"ש שבהן הספרייה עומדת לרשות לתלמידים

** לא התקבל דיווח לגבי נתון זה.

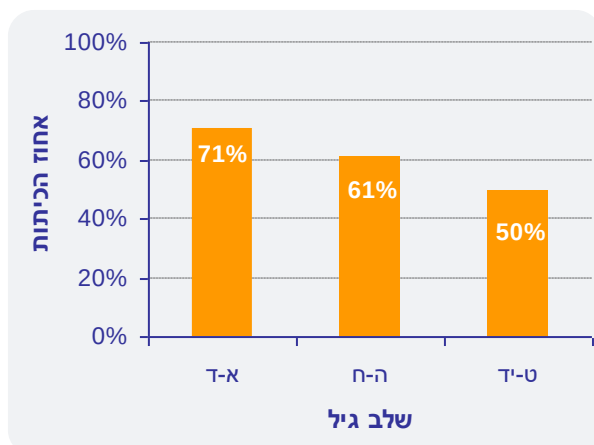
לוח 7: ספרייה כיתתית – לפי הרכב אוכלוסייה כיתתי

הרכב אוכלוסייה כיתתי	% הכיתות בהן יש ספרייה	מספר ממוצע של ספרי ילדים ונוער בכיתה	מספר ממוצע של ספרי עיון בכיתה
בעלי הפרעה נפשית ו/או התנהגותית רגשית	63%	20-10 ספרים	20-10 ספרים
בעלי לקויות למידה עם קשיים התנהגותיים רגשיים	49%	20-10 ספרים	עד 10 ספרים
בעלי פיגור שכלי קל ולקויות למידה עם הפרעה נפשית ו/או התנהגותית רגשית	54%	20-10 ספרים	20-10 ספרים
בעלי פיגור שכלי קל	69%	20-10 ספרים	עד 10 ספרים
בעלי פיגור שכלי קל עד בינוני	73%	20-10 ספרים	עד 10 ספרים
בעלי פיגור שכלי בינוני	64%	20-10 ספרים	עד 10 ספרים
בעלי פיגור שכלי בינוני עד קשה	56%	20-10 ספרים	עד 10 ספרים
בעלי פיגור שכלי קשה	45%	עד 10 ספרים	עד 10 ספרים
בעלי אוטיזם	54%	20-10 ספרים	20-10 ספרים
בעלי חירשות / כבדות שמיעה	58%	20-10 ספרים	20-10 ספרים
בעלי שיתוק מוחין	46%	20-10 ספרים	20-10 ספרים

ככלל, בכיתות המאוכלסות בעיקר בתלמידים בעלי פיגור שכלי-קל עד קשה, נמצאו פחות ספרי עיון, בהשוואה לכיתות אחרות.

ככל ששכבת הגיל צעירה יותר, כך יש בה יותר ספריות כיתתיות. בשכבה הצעירה, בכיתות א'-ד' נמצאו יותר ספרי ילדים ונוער ואילו בשכבת הביניים ובשכבה הבוגרת יש יותר ספרי עיון.

תרשים 10: אחוז הספריות הכיתתיות לפי שכבת גיל

שימוש במקורות מידע

כללית, ניתן לומר כי השימוש הרב ביותר (פעמיים עד 3 בשבוע) נעשה בחוברות ודפי עבודה שהוכנו בבית-הספר – בשני המגזרים; ואילו באנציקלופדיות, מילונים וכתבי קודש נעשה שימוש מועט ביותר, אם בכלל. לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין בתי-ספר יהודיים לבין לא-יהודיים במידת חשיפת התלמידים למקורות מידע, למעט חשיפה רבה יותר של התלמידים במגזר היהודי לספרות ילדים, קלטות שמע ומחשב. כמו כן, נמצא כי מידת החשיפה של תלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני עד קשה למקורות מידע, נמוך יותר בהשוואה לתלמידים אחרים (להוציא החשיפה לספרות ילדים ונוער ולמחשבים).

לוח 8: תדירות חשיפת התלמידים למקורות מידע – לפי הרכב אוכלוסייה בית-ספרי עיקרי

מקורות מידע	בעלי הפרעה נפשית ו/או התנהגותית-רגשית	בעלי פיגור שכלי קל ול"ל עם הפרעה נפשית-התנהגותית	בעלי פיגור שכלי קל עד בינוני	בעלי פיגור שכלי בינוני עד קשה	בעלי פיגור שכלי קשה	בעלי אוטיזם	בעלי חירשות וכבדות שמיעה
חוברות ודפי עבודה שהוכנו בבית-הספר							
ספרי לימוד או מקראות מוכרות ע"י משה"ח							
קלטות וידאו ומשדרי טלוויזיה							
עיתונים							
קלטות שמע / מרכזי קשב							
מילונים							
אנציקלופדיות וספרי עיון							
ספרי תמונות וקומיקס (עלילון)							
כתבי קודש							

ככל ששכבת הגיל צעירה יותר, גדלה החשיפה לספרות ילדים ונוער, קלטות וידאו ושמע; ככל ששכבת הגיל בוגרת יותר, גדלה החשיפה לעיתונים ומילונים.

לוח 9: תדירות חשיפת התלמידים למקורות מידע בהם ישנם הבדלים בין גילאים

מקורות מידע	שכבת גיל		
	א-ד	ה-ח	ט-יד
ספרי לימוד או מקראות מוכרות ע"י משה"ח			
ספרות ילדים ונוער			
קלטות שמע / מרכזי קשב			
עיתונים			
ספרי תמונות וקומיקס (עלילון)			
אנציקלופדיות וספרי עיון			
מילונים			

מקרא: כמה פעמים בשבוע לפחות פעם בשבוע פעמים בודדות בחודש כלל לא

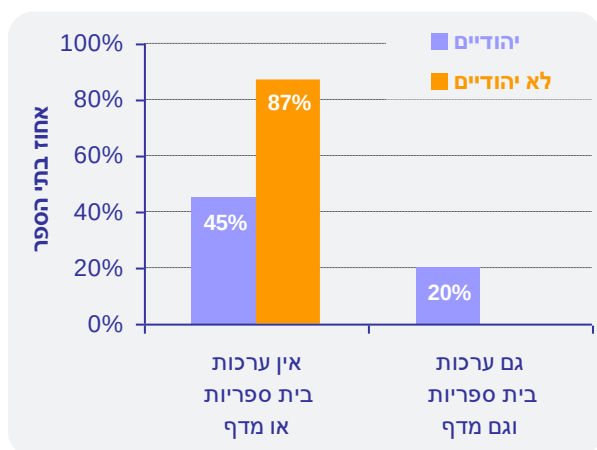
תהליכי הערכה ומיפוי מצב: קריאה, כתיבה ושפה

בלמעלה ממחצית מבתי-הספר נעשה שימוש בערכות בית-ספריות ו/או בערכות "מדף" קנויות לצורך אבחון התלמידים. שיעור השימוש בערכות הערכה נמוך בבתי-ספר לא-יהודיים (בבתי-ספר לא-יהודיים לא נעשה כלל שימוש בערכות "מדף"). כמו כן, נמצאו הבדלים בין בתי-ספר בעלי הרכב אוכלוסייה שונה, בנוגע לשימוש בערכות הערכה: בבתי-ספר לאוטיסטים, לא נעשה כלל שימוש בערכות; ואילו ערכות "מדף" מצויות רק בבתי-ספר לתלמידים בעלי פיגור שכלי קל ולקויות למידה (עם הפרעה נפשית/התנהגותית). ככלל נראה שככל שהרכב אוכלוסיית בית-הספר קשה יותר, השימוש בערכות הערכה פוחת. כך ניתן ללמוד מהתרשימים הבאים:

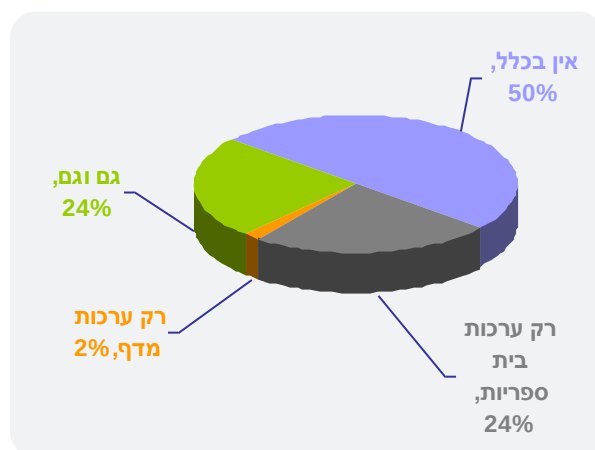
תרשים 11: בתי-הספר העושים שימוש בערכות מדף בית-ספריות וערכות מדף קנויות

בתי-ספר המאכלסים בעיקר מתלמידים בעלי פיגור

שכלי בינוני וקשה -- חלוקה לפי מגזרים

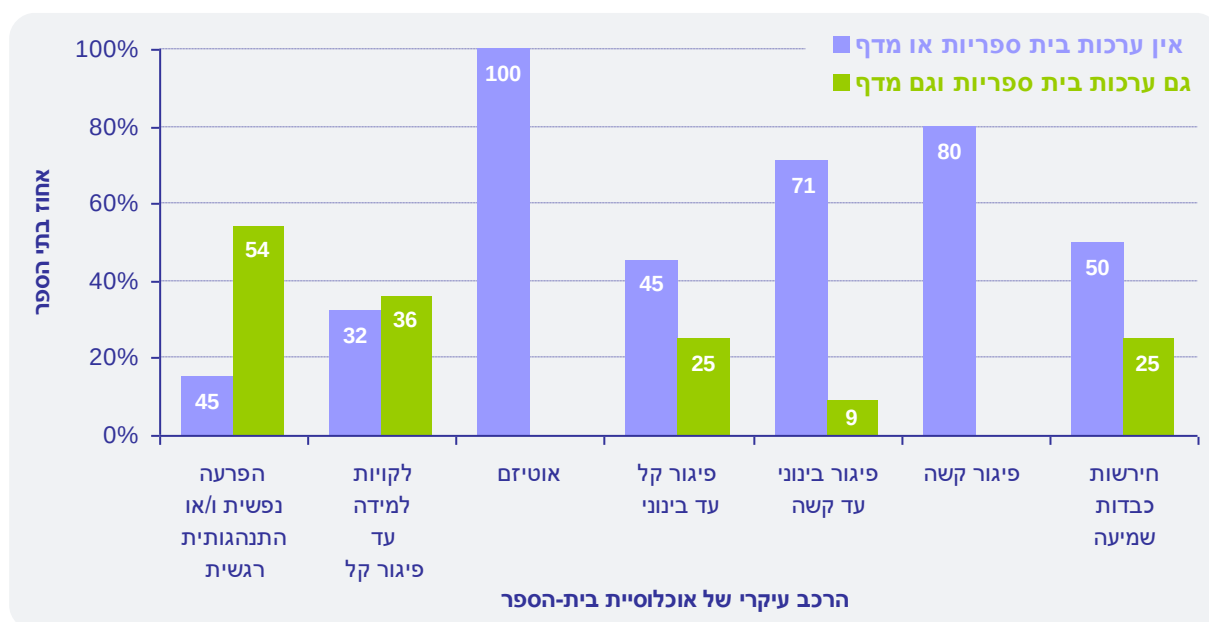

כלל בתי-הספר

תרשים 12: אחוז בתי-הספר העושים שימוש בערכות מדף בית-ספריות וערכות מדף קנויות לפי הרכב

אוכלוסייה בית-ספרי עיקרי

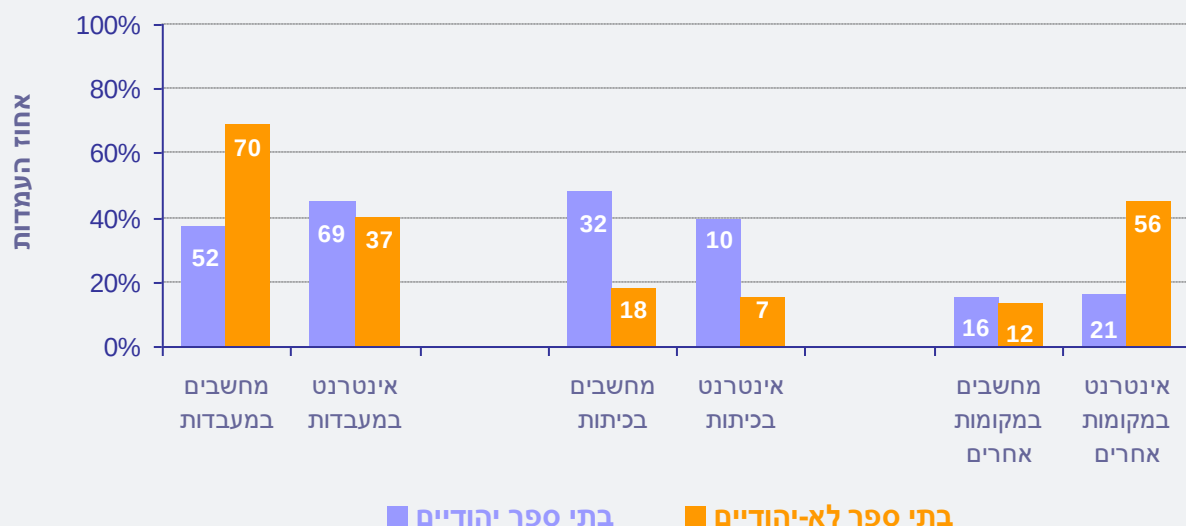
מחשבים ואינטרנט

לוח 10: מחשבים ואינטרנט – כמויות ומיקום

עמדות אינטרנט	עמדות מחשב	
8	15	סה"כ מחשבים/אינטרנט
22	7	סה"כ תלמידים לכל עמדה
פיזור העמדות בבתי-הספר (אחוז מסך העמדות):		
70%	50%	במעבדת מחשבים/מדעים
14%	35%	בכיתות
16%	15%	במקומות אחרים

לא נמצאו הבדלים בין המגזרים בכמות המחשבים ועמדות האינטרנט (בכמות הכללית או ביחס בין עמדות המחשב והאינטרנט לבין מספר התלמידים); קיימים הבדלים בין המגזרים מבחינת פיזור העמדות בבית-הספר כפי שמדגים התרשים הבא.

תרשים 13: פיזור עמדות המחשב והאינטרנט בבתי-ספר המאוכלסים בעיקר מתלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני וקשה -- לפי מגזר

שימוש בתקשורת תומכת חלופית

✓ 14% מכלל תלמידי החינוך המיוחד, הוגדרו לא דוברים על-פי הערכת מחנכות בשאלון להערכת הישגי התלמידים -- 10% מהם משתמשים בתקשורת תומכת חלופית ברמה סבירה ומעלה.

- ✓ 30% מכלל תלמידי החינוך המיוחד, הוערכו דוברים ברמה חלשה -- 5% מהם משתמשים בתקשורת תומכת חלופית ברמה סבירה ומעלה.
- ✓ ברבע מהכיתות שבהן יש לפחות תלמיד אחד לא דובר או דובר ברמה חלשה, ונעשה שימוש בתת"ח – ישנם, 2-3 מכשירי תת"ח, בממוצע.
- ✓ 17% מהמחנכות שבכיתות תלמידים לא דוברים או דוברים ברמה חלשה, עברו הכשרה להפעלת אמצעים לתקשורת תומכת חלופית (תת"ח).

בבדיקת הבדלים בין בתי-ספר ובין קבוצות תלמידים בנוגע לשימוש בתת"ח נמצא כי:

- אין הבדלים בין המגזרים ביחס למשתנים המתוארים לעיל, למעט שבבתי-ספר יהודיים שיעור המורות המשתלמות גבוה יותר בהשוואה למורות בבתי-ספר לא-יהודיים.
- אין הבדלים בין שכבות הגיל השונות ביחס לשימוש בתת"ח, למרות שאחוז התלמידים בשכבת א'-ד', הלא דוברים או דוברים ברמה חלשה, גבוה בהשוואה לבוגרים יותר (55% מתלמידי א'-ד' בהשוואה ל-44% מהבוגרים).
- אין הבדלים מבחינת כמות כלי התת"ח בכיתה בין כיתות בעלי הרכב אוכלוסייה שונה. אם-כי, נמצאו הבדלים מבחינת יתר המשתנים כפי שעולה מהלוח הבא.

לוח 11: שימוש בתקשורת תומכת חלופית בקרב תלמידים לא מדברים או מדברים ברמה חלשה – לפי הרכב

עיקרי של אוכלוסיית התלמידים בכיתות

הרכב אוכלוסייה כיתתי	אחוז התלמידים הלא דוברים או דוברים ברמה נמוכה	אחוז התלמידים העושים שימוש בתת"ח ברמה סבירה ומעלה	אחוז המורות שעברו השתלמות תת"ח
בעלי אוטיזם			
בעלי פיגור שכלי בינוני עד קשה			
בעלי פיגור שכלי קשה			
בעלי פיגור שכלי בינוני			
בעלי שיתוק מוחין			
בעלי פיגור שכלי קל עד בינוני			
בעלי פיגור שכלי קל			
בעלי חירשות / כבדות שמיעה			
בעלי פיגור שכלי קל ולקויות למידה עם הפרעה נפשית/התנהגותית			
בעלי לקות למידה עם קשיים התנהגותיים רגשיים			
בעלי הפרעה נפשית ו/או התנהגותית רגשית			

29%-0%

59%-30%

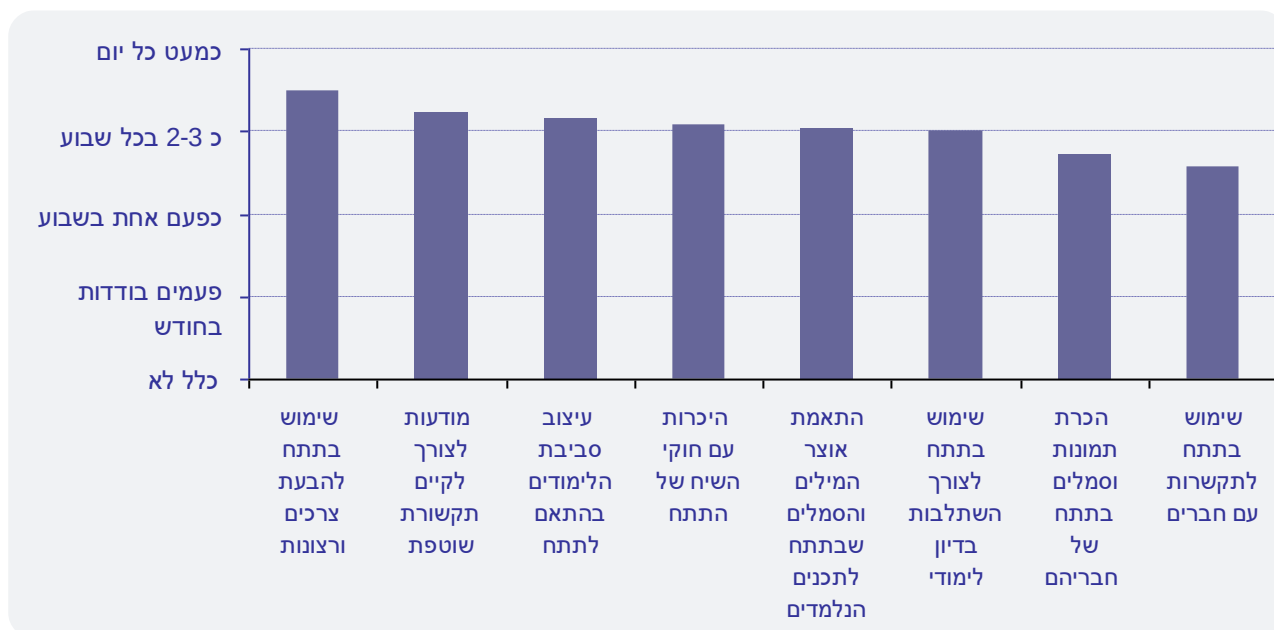
100%-60%

מקרא:

בתרשים הבא מתוארות פעילויות תת"ח בכיתות שבהן לומדים תלמידים לא דוברים או דוברים ברמה חלשה שבהן נעשה שימוש בתת"ח.

תרשים 14: מידת העיסוק בפעילויות הת"ח בכיתות בהן לומדים תלמידים לא דוברים או דוברים ברמה חלשה

בדרך כלל, לא נמצאו הבדלים בין קבוצות אוכלוסייה שונות בהקשר לפעילויות הת"ח המתוארות בתרשים: לא בין מגזרים, לא בין שכבות הגיל (למעט במידת השימוש בת"ח לצורך הבעת צרכים ורצונות שרבה יותר בכיתות א'-ד' בהשוואה לכיתות ה'-ח'), ולא בין בתי-ספר הנבדלים זה מזה בהרכב אוכלוסיית התלמידים.

מאמצי ההוראה בחינוך הלשוני של מחנכות בכיתתן

בפרק זה תיאור של דפוסי ההוראה של מורי החינוך המיוחד בתחום החינוך הלשוני. מורות נשאלו באיזו תדירות הן מתרגלות את התלמידים במיומנויות לשוניות שונות כגון: דבור ענייני וממוקד בתוכן (מיעוט סטיות), הטיית פעלים ונגזרות שם העצם, פענוח מדויק של מילים כתובות על-ידי שימוש עקבי בחוקים גרפו-פונמיים (צירוף אות + תנועה), תרגול פונולוגי: חריזה, פירוק או השמטה של הברות ופונמות, קריאה קולית מהירה של טקסט בלתי מנוקד, איות מילים באמצעות שימוש בידע מורפולוגי (שורש + מוספיות), כתיבת סיפורים וספרונים אישיים, שיחזור עיקרי המידע הכתוב בטקסט בלשון התלמיד ועוד.

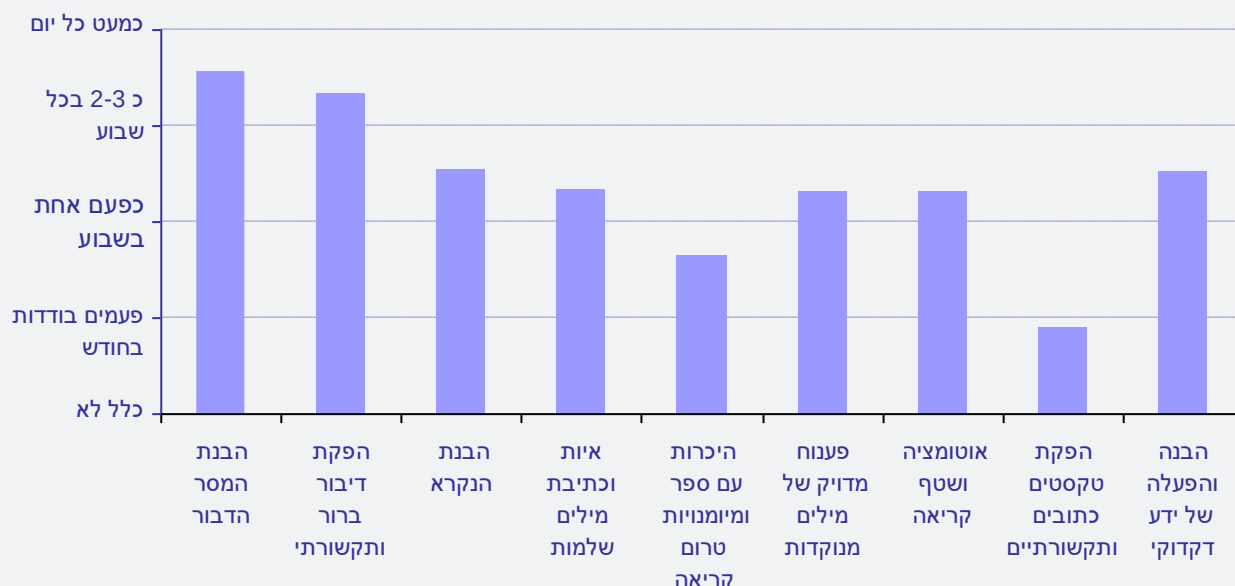
בסה"כ המורות התבקשו לדווח על תדירות התרגול של 46 מיומנויות לשוניות שונות, אשר אוגדו יחד לתשעת הרכיבים הלשוניים המרכזיים, אשר הוגדרו כהישגים הנדרשים בתחום החינוך הלשוני⁹: הבנת המסר הדבור, הפקת דיבור ברור ותקשורתי, הבנת הנקרא, איות וכתיבת מילים שלמות, היכרות עם ספר ומיומנויות טרום קריאה, פענוח מדויק של מילים מנוקדות, אוטומציה ושטף קריאה, הפקת טקסטים כתובים ותקשורתיים, הבנה והפעלה של ידע דקדוקי.

בנוסף, נשאלו המורות, באיזו מידה הן משלבות תרגול מיומנויות אלה במקצועות הלימוד השונים, שהן מלמדות בכיתתן.

תרגול מיומנויות לשוניות

בתרשים הבא תיאור של תדירות תרגול מיומנויות לשוניות ברמה הארצית, על-ידי מחנכות בכיתתן.

תרשים 15: תדירות תרגול מיומנויות לשוניות בתחומים שונים של החינוך הלשוני

⁹ תשעת הנושאים המרכזיים הופקו באמצעות הליך של ניתוח גורמים ומהימנות (אלפא קרונברך). דוגמאות להיגדים וגורמים שנוצרו, ניתן לראות בנספח 2.

התרשים מלמד, כי מורות מתרגלות בתדירות גבוהה את התלמידים במיומנויות הקשורות בדיבור (מספר פעמים בשבוע), ובתדירות נמוכה יותר מיומנויות קריאה וכתביה (כפעם אחת בשבוע). היכרות עם ספרים ותרגול מיומנויות טרום קריאה וכן הפקת טקסטים כתובים – נעשים בתדירות נמוכה יותר של פעמים בודדות בחודש. נבדק מהם הגורמים המשפיעים על מאמצי ההוראה שמשקיעים מורים בתחום החינוך הלשוני:

בשלב ראשון נבדקה השאלה עד כמה מאפייני לקות ורמה אינטלקטואלית של תלמידים משפיעים על מאמצי ההוראה שמשקיעים מורים בכיתתם.

בשלב שני נבדקה השאלה אילו גורמים בסביבת בית-הספר קשורים במאמצי ההוראה שמשקיעים מורים בתחום החינוך הלשוני, כאשר מפקחים על מאפייני לקות ורמה אינטלקטואלית של התלמידים. ובמיוחד, האם ועד כמה סביבה בית-ספרית תומכת חינוך לשוני, משפיעה על דפוסי ההוראה של מורים בתחום החינוך הלשוני. להלן עיקרי הממצאים:

מאפייני לקות ורמה אינטלקטואלית של תלמידים ודפוסי הוראה של מחנכות בכיתתן

בכל תחומי התרגול שנבדקו, למעט תרגול הבנת המסר הדבור נמצא, כי לרמה האינטלקטואלית של תלמידים יש השפעה מסוימת על תדירות התרגול של מיומנויות לשוניות שונות על-ידי מחנכות. מנגד, למאפייני לקות של תלמידים, כאשר מפקחים על רמתם האינטלקטואלית, לא נמצאה השפעה כזו¹⁰. ככלל, תדירות התרגול של תלמידים בעלי פיגור שכלי בינוני וקשה נמוכה בהשוואה לתלמידים בעלי משכל תקין עד פיגור שכלי קל.

לוח 12: תרגול מיומנויות לשוניות על-ידי מחנכות – לפי רמה אינטלקטואלית של תלמידים

רמה אינטלקטואלית של תלמידים					מיומנויות לשוניות
משכל תקין	משכל גבולי	פיגור שכלי קל	פיגור שכלי בינוני	פיגור שכלי קשה	
					הבנת המסר הדבור
					דבור ברור ותקשורתי
					הבנת המידע העיקר בטקסט
					איות וכתובת מילים שלמות
					היכרות עם ספר והפעלת מיומנויות טרום קריאה
					פענוח מדויק של מילים מנוקדות
					אוטומציה ושטף קריאה
					הפקת טקסטים כתובים ותקשורתיים
					הבנה והפעלה של ידע דקדוקי

מקרא: כמעט כל יום מספר פעמים בשבוע לפחות פעם בשבוע פעמים בודדות בחודש כלל לא

סביבה בית-ספרית ודפוסי הוראה של מחנכות בכיתתן

כאמור, בשלב שני נבדקה השאלה אילו גורמים בסביבת בית-הספר קשורים במאמצי ההוראה שמשקיעים מורים בתחום החינוך הלשוני, כאשר מפקחים על מאפייני לקות ורמה אינטלקטואלית של התלמידים. כמדד לסביבה תומכת נבדקו המשתנים הבאים: פיתוח תוכנית לימודים בית-ספרית, השקעת משאבים בספריות בית-ספריות

וכיתתיות, השתלמויות והדרכת מורים, הקצאת בעלי תפקידים לקידום החינוך הלשוני בבית-הספר, כמו גם דרגת הגיל של התלמידים והמגזר הבית-ספרי¹¹.

הלוח הבא מציג את הקשר בין גורמי הרקע, לבין מידת התרגול, של תלמידים במיומנויות לשוניות, על-ידי מחנכות. חשוב להבין, המתאם המרובה בין גורמי הרקע שנבדקו לבין רמת התרגול, אינו גבוה. אולם, עדיין לגורמי רקע מסוימים נמצאה השפעה רבה יותר מאחרים. בלוח הבא מוצג מדרג ההשפעה של משתני הרקע על רמת התרגול של התלמידים על-ידי המחנכות.

לוח 13: גורמי רקע בית-ספריים וכיתתיים המשפיעים על רמת תרגול של מיומנויות בחינוך הלשוני

מיומנויות לשוניות	ספרייה כיתתית	התקדמות בטיפול בתכנית בית-ספרית	הכשרת מורים (הדרכה והשתלמויות)	כיתה
הבנת המסר הדבור				
דבור ברור ותקשורתי				
הבנת המידע העיקר בטקסט				
איות וכתובת מילים שלמות				
היכרות עם ספר והפעלת מיומנויות טרום קריאה				
פענוח מדויק של מילים מנוקדות				כיוון הפוך*
אוטומציה ושטף קריאה				
הפקת טקסטים כתובים ותקשורתיים				
הבנה והפעלה של ידע דקדוקי				

* בדרך כלל, המשמעות של תא צבוע בכחול היא ככל שדרגת הכיתה גבוהה יותר – כך תדירות התרגול של המיומנויות הלשוניות גבוהה יותר, אלא אם נרשם "כיוון הפוך". המשמעות של "כיוון הפוך" היא שככל שדרגת הכיתה נמוכה יותר, כך תדירות התרגול גבוהה יותר.

מקרא: גורם ראשון גורם משני גורם שלישי או רביעי

מהלוח עולה, כי כאשר מפקחים על רמה אינטלקטואלית ולקות של תלמידים, ארבעה גורמי רקע קשורים לתדירות התרגול של מיומנויות לשוניות של תלמידים על-ידי מחנכות:

- ✓ **ספרייה כיתתית:** לקיומה של ספרייה כיתתית, ולמספר ספרי העיון, הילדים והנוער, הקשר החזק ביותר למאמצי ההוראה של מחנכות כיתה. בהחלט יתכן כי הקמה של ספריות כיתתיות הוא חלק ממאמצי ההוראה של מחנכות – מנגד, הקמה של ספריות כיתתיות תלויה בעידוד שניתן בבית-הספר בכיוון זה;
- ✓ **תוכנית לימודים בית-ספרית:** התקדמות בטיפול בתכנית הבית-ספרית (על-פי דיווח מנהל בית-ספר) משפיעה על מאמצי ההוראה של מחנכות בכיתתן. שוב נראה כי לסביבה בית-ספרית תומכת חינוך לשוני השפעה על מאמצי ההוראה של מחנכות בכיתותיהן;
- ✓ **השתלמויות מורים והדרכות:** להכשרת מורים בתחום החינוך הלשוני נמצאה השפעה חיובית חלקית על תרגול מיומנויות לשוניות בכיתות.

תרגול מיומנויות שפה במקצועות הוראה שונים

לוח 14: שילוב הקניית מיומנויות קריאה, כתיבה ושפה במקצועות ההוראה של מחנכות בביתן

שם המקצוע / נושא	אחוז המורות המלמדות את המקצוע בכיתתן	ממוצע שעות בשבוע	מידת שילוב רכיבי החינוך הלשוני בהוראת מקצועות הלימוד*
שפה	63%	5.7	
מתמטיקה	56%	4.1	
מדע וטכנולוגיה	35%	2.1	
אנגלית	7%	1.9	
היסטוריה וגיאוגרפיה	31%	2.0	
לימודי קודש	36%	2.2	
חינוך חברתי	61%	4.1	
מחשב	38%	2.3	
אחר	26%	3.9	

בסה"כ בכל מקצועות הלימוד, המחנכות דיווחו על כ- 12 ש"ש, בממוצע, שבהן הן מקנות במידה רבה את רכיבי החינוך הלשוני, ללא הבדל בין בתי-ספר יהודים ללא-יהודיים. הבדלים מובהקים נמצאו בין דרגות הגיל, ככל שדרגת הגיל בוגרת יותר, כך יורד מספר השעות בהן מקנים את רכיבי החינוך הלשוני (14 ש"ש בכיתות א'-ד', 13 בכיתות ה'-ח', 12 בכיתות ט'-יד'). כמו כן, נמצאו הבדלים בין בתי-ספר בעלי הרכב אוכלוסייה שונה – נמצא כי בבתי-ספר שעיקר אוכלוסייתם בעלי הפרעה נפשית ו/או התנהגותית-רגשית, או פיגור שכלי קל, או לקויות למידה -- מקנים פחות את רכיבי החינוך הלשוני במסגרת הוראת המקצועות בכלל, כפי שניתן לראות בתרשים הבא :

לוח 15: סה"כ שעות של הקניית רכיבי החינוך הלשוני 'במידה רבה'

לפי הרכב עיקרי של אוכלוסיית בית-הספרי

בעלי הפרעה נפשית ו/או התנהגותית -רגשית	בעלי פיגור שכלי קל עד בינוני	בעלי פיגור שכלי בינוני עד קשה	בעלי פיגור שכלי קל עד בינוני	בעלי פיגור שכלי קל עד בינוני	בעלי פיגור שכלי קל עד בינוני	בעלי פיגור שכלי קשה	בעלי חירשות / כבדות שמיעה
14	9	10	13	14	15	15	15

רמת התפקוד של התלמידים בתחום הלשוני

רמת התפקוד של כל תלמיד הוערכה על ידי מחנכות כיתה, בכל אחד מההישגים הנדרשים בחינוך הלשוני: הבנת המסר הדבור, הפקת דיבור ברור ותקשורתי, הבנה והפעלה של ידע דקדוקי, היכרות עם ספר ומיומנויות טרום קריאה, פענוח מדויק של מילים מנוקדות, אוטומציה ושטף קריאה, הבנת הנקרא, איות וכתובת מילים שלמות, והפקת טקסטים כתובים ותקשורתיים. מחנכות הכיתה התבקשו לתת ציון לכל תלמיד על סקלה בין 0 (כלל לא מתפקד) ל-9 ('רמת תפקוד טובה'), בכל אחד מההישגים הנדרשים, בהשוואה לבני גילם הלומדים בחינוך רגיל.

שאלה מרכזית הנבדקת בפרק זה, היא אילו גורמים משפיעים על רמת התפקוד הלשונית של תלמידים, כאשר **מפקחים על מאפייני לקות ורמה אינטלקטואלית שלהם**. הגורמים הנבדקים הם: מאמצי ההוראה של מורים בתחום החינוך הלשוני, באיזו מידה סביבת בית-הספר מטפחת חינוך לשוני, הכשרת הצוות בתחום, כמו גם המגזר אליו משתייך בית-הספר ודרגת הכיתה של התלמיד¹².

להלן הממצאים העיקריים, כאשר בשלב ראשון תיבחן השאלה עד כמה מאפייני לקות ורמה אינטלקטואלית של תלמידים משפיעים על רמת התפקוד הלשוני. ובשלב שני תיבחן השאלה אילו גורמים בסביבת בית-הספר משפיעים על רמת התפקוד הלשונית של התלמידים, תוך פיקוח על רמתם האינטלקטואלית ומאפייני לקות.

מאפייני לקות ורמה אינטלקטואלית של תלמידים והערכת תפקוד לשוני

לרמה אינטלקטואלית יש השפעה רבה על רמות התפקוד של התלמידים, בכל אחד מההישגים הנדרשים – כצפוי, ככל שהרמה האינטלקטואלית עולה, עולה רמת התפקוד הלשונית של התלמידים. לעומת זאת, לאפיוני לקות (כאשר הרמה האינטלקטואלית נשמרת קבועה), לא ניכרה השפעה משמעותית, בדרך כלל, על רמות התפקוד הלשוני, למעט חירשות וכבדות שמיעה. רמות התפקוד הלשוני של תלמידים חירשים וכבדי שמיעה, נמוכות יותר בהשוואה לתלמידים בעלי לקויות אחרות, בעלי רמה אינטלקטואלית דומה.

לוח 16: הערכת תפקוד לשוני – לפי רמה אינטלקטואלית של תלמידים

התחום	רמה אינטלקטואלית של תלמידים				
	משכל תקין	משקל גבולי	פיגור שכלי קל	פיגור שכלי בינוני	פיגור שכלי קשה
הבנת המסר הדבור					
דבור ברור ותקשורתי					
הבנת המידע העיקר בטקסט					
איות וכתובת מילים שלמות					
היכרות עם ספר והפעלת מיומנויות טרום קריאה					
פענוח מדויק של מילים מנוקדות					
אוטומציה ושטף קריאה					
הפקת טקסטים כתובים ותקשורתיים					
הבנה והפעלה של ידע דקדוקי					

מקרא: רמה גבוהה רמה בינונית רמה נמוכה לא מתפקדים

סביבה בית-ספרית ורמת תפקוד לשוני של התלמידים

בחנו מה בסביבת הלימודים הבית-ספרית, משפיע על רמתם הלשונית של תלמידים, מעבר לרמתם האינטלקטואלית ולמאפייני לקותם.

באמצעות הליך של רגרסיה מרובה, נבדקה השפעתם של המשתנים הבאים: מידת ההתקדמות בטיפול בתכנית לימודים בית-ספרית, מספר בעלי התפקיד המובילים את החינוך הלשוני בבית-הספר, הכשרת המורים, קיומן של ספרייה בית-ספרית וספריות כיתתיות, תדירות התרגול של התלמידים במיומנויות לשוניות על-ידי מחנכות כיתה, סה"כ שעות במערכת השבועית שבהן מחנכות מקנות במידה רבה מיומנויות שפה, ומידת החשיפה למקורות מידע. כמו כן, הוכנסו לבדיקה זו גם גורמי הרקע הבאים: השתייכות מגזרית של בית-הספר ודרגת הכיתה של התלמיד.

ניתוח הנתונים, עבור כל אחד מההישגים הנדרשים בחינוך הלשוני, העלה בעקביות ארבעה משתנים מרכזיים בעלי השפעה על התפקוד הלשוני של התלמידים, **כאשר שומרים קבוע על רמה אינטלקטואלית ומאפייני לקות:**

- ✓ **מגזר:** רמות התפקוד של תלמידים בבתי-ספר יהודיים מוערכות גבוה יותר, על-ידי מחנכות כיתה, בהשוואה לתלמידים הלומדים בבתי-ספר לא-יהודיים;
- ✓ **דרגת גיל:** בדרך כלל, רמות התפקוד הלשוני של תלמידים צעירים (כיתות א'-ד'), מוערכות נמוך יותר, על-ידי מחנכות, בהשוואה לתלמידים בוגרים יותר;
- ✓ **מאמץ ההוראה בתחום הרלוונטי:** תדירות התרגול של תלמידים במיומנויות לשוניות על-ידי מחנכות כיתה בתחומים השונים משפיעה לחיוב על רמת תפקודם. למשל, ככל שמחנכת משקיעה יותר בהבנת המידע העיקרי בטקסט, אכן הערכות התפקוד של תלמידה גבוהים יותר;
- ✓ **תוכנית לימודים בית-ספרית בחינוך לשוני:** למידת ההתקדמות בתוכנית הלימודים הבית-ספרית השפעה חיובית על רמת התפקוד של התלמידים בחלק מההישגים הנדרשים.

להלן תמונה מפורטת יותר של הממצאים:

לוח 17: גורמים בסביבה בית-ספרית המשפיעים על רמות התפקוד הלשוני של תלמידים

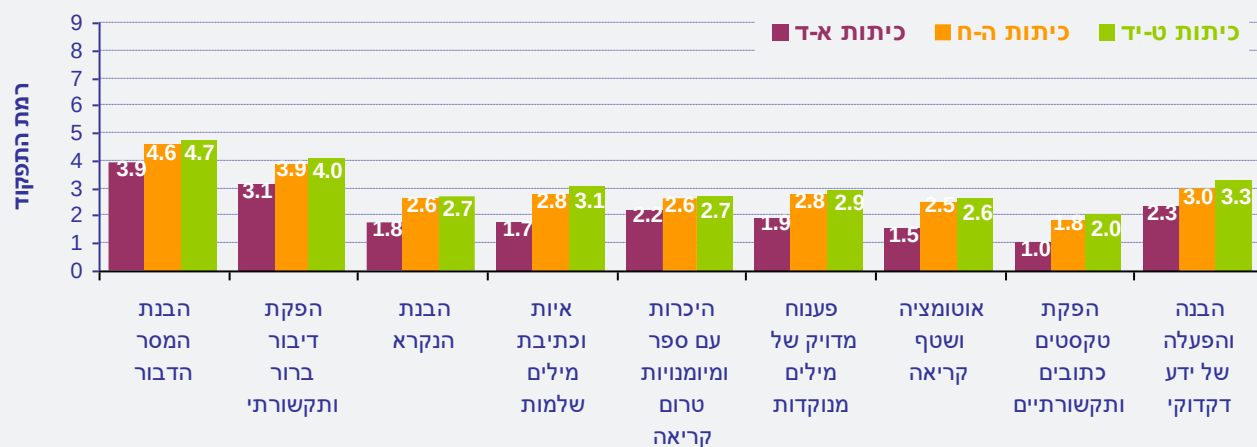
התחום	מגזר	כיתה*	מאמץ הוראה רלבנטי	טיפול בתכנית הבית-ספרית
הבנת המסר הדבור				
דבור ברור ותקשורתי				
הבנת המידע העיקר בטקסט				
איות וכתיבת מילים שלמות				
היכרות עם ספר והפעלת מיומנויות טרום קריאה				
פענוח מדויק של מילים מנוקדות				
אוטומציה ושטף קריאה				
הפקת טקסטים כתובים ותקשורתיים				
הבנה והפעלה של ידע דקדוקי				

* המשמעות של תא צבוע בכחול היא ככל שדרגת הכיתה גבוהה יותר – כך תדירות התרגול של המיומנויות הלשוניות גבוה יותר.

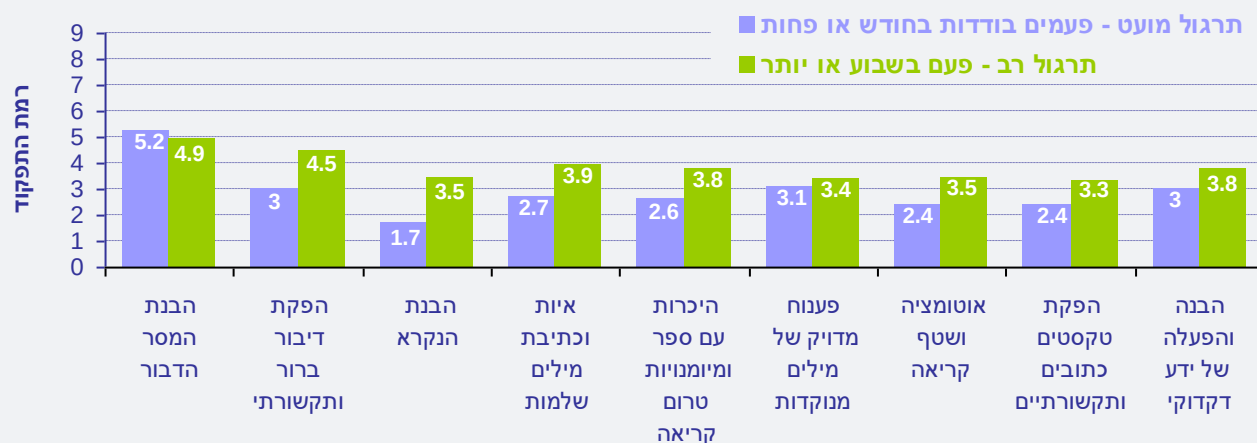
מקרא: גורם ראשון גורם משני גורם שלישי או רביעי

תרשים 16: רמת תפקוד ממוצעת של כלל התלמידים בכל אחד מההישגים הנדרשים בחינוך הלשוני

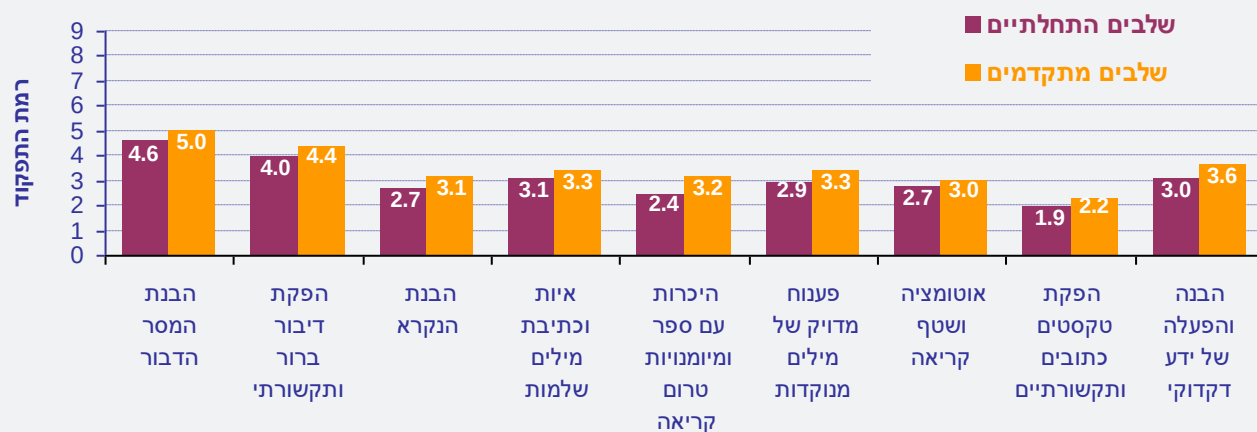
לפי דרגת גיל

לפי תדירות תרגול מיומנות בהישג הלימודים הנדרש

לפי שלב ההתקדמות בתכנית הלימודים הבית-ספרית בחינוך הלשוני

נספח 1: מקורות המידע של הדו"ח

לוח 18: מקורות המידע עליהם מבוסס הדוח ומידת הייצוג של אוכלוסיית תלמידי החינוך המיוחד

רמת דיווח	אחוז המשיבים מכלל האוכלוסייה			סה"כ משיבים	כלל האוכלוסייה ¹³
	בתי-ספר יהודיים	בתי-ספר לא-יהודיים	כולם		
מנהלים	82%	64%	78%	146	186
מחנכות	87%	83%	86%	1,448	1,675
תלמידים	89%	83%	88%	11,020	12,459

לוח 19: אחוז התלמידים עליהם התקבל דיווח מכלל האוכלוסייה לפי שכבת גיל ומגזר

	שכבה צעירה כיתות א'-ד'	שכבת ביניים כיתות ה'-ח'	שכבה בוגרת כיתות ט'-יד'
בתי-ספר יהודיים	21%	37%	42%
בתי-ספר לא-יהודיים	28%	41%	31%
כולם	22%	37%	40%

לוח 20: התפלגות התלמידים שנכללו בהערכה לפי רמה אינטלקטואלית ולקות*

	ללא הגדרת לקות	הפרעה נפשית	הפרעה התנהגותית-רגשית	אוטיזם	לקות למידה	עיכוב התפתחות	עיכוב שפתי	שיתוק מוחין / נכות פיזית קשה	חירשות / כבדות שמיעה	עיוורון / לקות ראייה
תקינה-גבולית	340 (10%)	306 (65%)	1,439 (70%)	73 (12%)	1274 (77%)	132 (61%)	113 (65%)	208 (14%)	206 (47%)	96 (22%)
פיגור שכלי קל	941 (29%)	93 (20%)	330 (16%)	73 (12%)	--	--	--	165 (11%)	46 (11%)	58 (13%)
פיגור שכלי בינוני	1,066 (33%)	--	--	166 (28%)	--	--	--	297 (21%)	63 (14%)	114 (26%)
פיגור שכלי קשה	354 (11%)	--	--	66 (11%)	--	--	--	394 (27%)	49 (11%)	139 (31%)
ללא הגדרת רמה אינטלקטואלית	544 (17%)	75 (16%)	300 (14%)	221 (37%)	374 (23%)	86 (39%)	60 (35%)	372 (26%)	72 (17%)	39 (9%)
סה"כ תלמידים	3,245	474	2,069	599	1,648	218	173	1,436	436	446

* חלק מהתלמידים נספרו יותר מפעם אחת כיוון שדווחה עבורם יותר מלקות אחת.

נספח 2: דוגמאות להיגדים משאלון מחנכות

המידע בתרשים 16 ובלוחות 13 ו-14 מבוסס על דוגמאות של צירופי ההיגדים הבאים. כל היגד הכיל מיומנות לגביה התבקשה המורה לציין באיזו מידה תרגלה את תלמידה (חלקם או כולם) מתחילת השנה.

- מילוי הוראות מילוליות - התייחסות למסרים לא מילוליים של דובר	הבנת המסר הדבור
- דבור ענייני וממוקד בתוכן - דיווח ברצף הגיוני	דבור ברור ותקשורתי
- ביאור משמעותן של מלים בעזרת הקשר - קישור בין המידע הכתוב בטקסט לבין ידע אישי קודם של התלמיד	הבנת המידע העיקר בטקסט
- איות מילים באמצעות שימוש בידע מורפולוגי (שורש+מוספיות) - כתיבה מדויקת של מילים שימושיות כתבניות שלמות (שמפו, בנק, קמח...)	איות וכתיבת מילים שלמות
- הכרת רכיבי מבנה טיפוסיים לתבניות סיפור (אגדה, משל וכד') כגון: פתיחה, עלילה וסיום - חיפוש ערך במילון / אנציקלופדיה	היכרות עם ספר והפעלת מיומנויות טרומ קריאה
- הכרת אותיות ותנועות: שמותיהן והגה הדיבור אותו הן מייצגות - תרגול פונולוגי: חריזה, פירוק או השמטה של הברות ופונמות	פענוח מדויק של מילים מנוקדות
- קריאה קולית מהירה של טקסט מנוקד - קריאה קולית מוטעמת מווסתת ע"י סימני פיסוק	אוטומציה ושטף קריאה
- כתיבת עבודת חקר / נושא אישי - כתיבת טקסטים אישיים כגון: פתקה והזמנת יום הולדת	הפקת טקסטים כתובים ותקשורתיים
- זיהוי ושימוש בסיומות אופייניות למילים בלשון זכר ונקבה, או יחיד ורבים - זיהוי ושימוש באותיות המסמלות יחס או שייכות (מ, ש, ה, ו, כ, ל, ב)	הבנה והפעלה של ידע דקדוקי